

„Várad várának, az pogány török által megh szállásáról...”

Szalárdi János emlékirata Várad 1660. évi veszedelméről

Hasonmás kiadás, szerkesztette Balla Tünde és Lakatos Attila, a latin szövegeket fordította és gondozta Szvorényi Róbert, Budapest–Nagyvárad, Országos Széchényi Könyvtár–Partium Kiadó, 2013, 223 l.

„Mert míg Szigetvár, Eger, Drégely, Temesvár és annyi más várunk védelmezőinek a költészet és a művészet, a történetírás vetekedve állított az ércnél maradandóbb emlékjelet, addig Várad lelkes kis őrserege csak a névtelen hősök számát szaporította. Csontjaik jeltelen sírban porladoznak, nevük, emlékezetük végképpen kipusztula a köztudatból” – írta 1892-ben Gyalóky Jenő császári és királyi tüzérszázados Várad 1660. évi elestéről szóló tanulmányában.¹ Az itt ismertetendő kiadvány azonban mintha épp azért jött volna létre, hogy Gyalóky rezignáltan kesernyés megállapítását cáfolja. A váradi veszedelemről szóló egyik leghitelesebb forrás reprezentatív díszkiadásával ugyanis a sajtó alá rendezők (Balla Tünde és Lakatos Attila), valamint a kiadás anyagi és technikai feltételeit biztosító kiadók (Boka László az OSZK, Horváth István pedig a Partium Kiadó részéről) nemcsak méltó emléket állítottak a hősiezen harcoló maroknyi védőseregnek, hanem egyben a korszakkal foglalkozó szakembereket is további kutatásokra serkentették. Legalábbis engem bizonyosan, mert jó tizenöt évvel ezelőtt Csillag Istvánnal közösen mi is közzétettük a szóban forgó emlékiratot.² Mi annak idején csak a *Várad várának az pogány török által megszállásáról [...] való rövid emlékezet* című iratot adtuk közre, az emlékiratot tartalmazó kolligátum (OSZK Quart. Hung. 98) egyéb szövegeit viszont nem. Jelen kiadás különleges értéke az, hogy fakszimilében közli az egész kolligátumot: a jobb oldali hasábon az eredeti kéziratot, a bal oldalin pedig annak betűhív átiratát. A szerkesztők viszont még ezzel sem elégednek meg, mert végül közlik az emlékirat mai, megjegyzetelt átiratát, valamint a kolligátum fontosabb latin szövegeinek magyar fordítását is.

Az emlékirat új kiadását, valamint Balla Tünde és Lakatos Attila alapos kísérőtanulmányát olvasva egyre inkább megerősödött bennem az az érzés, hogy Várad 1660. évi ostroma és eleste megérdemli a monografikus feldolgozást. Elsősorban azért, mert meglepően sok adat maradt fenn róla. Ennek egyik oka az, hogy a vár feladása után szinte szokatlanul nagy hírverés kerekedett az eseményről. A legfontosabb kortárs erdélyi történetírók (Bethlen János, Georg Kraus és természetesen Szalárdi) terjedelmes passzusokban emlékeztek meg az ostromról. A magyarországi rendek körében Várad eleste a vasvári békéhez hasonló sérelemmé nemesedett, hiszen kiválóan fel lehetett azt használni a Habsburg-ellenes hangulat szításához. A védők ugyanis a vár körülrázása pillanatában követet menesztettek Wesselényi

1 *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, Hadtörténelmi Közlemények, 1892, 31–48.

2 *Irodalomismeret*, 1997/1–2, 70–88.

nádorhoz, s megüzenték, hogy készek Lipót alá adni magukat és német helyőrséget fogadni a várba, ha a magyar király részéről segítséget kapnak. A segítség ennek ellenére nem érkezett meg Váradra, jóllehet Wesselényi nádor és Jean-Louis Raduit de Souches császári tábornok csapatai Tokaj és Rakamaz közt táboroztak, de csak arra volt parancsuk, hogy a szerződésileg a magyar királyt illető Szabolcs és Szatmár vármegyéket védelmezzék.

A legtekintélyesebb írók, hadvezérek és politikusok fogtak tollat és jajdultak fel a vár feladása után. „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük; ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem” – írta Zrínyi a 17. század leghíresebb politikai röpiratában, az *Áfumban*. Zrínyi körében fogant Esterházy Pálnak az 1663–1664. évi törökellenes hadjáratot elbeszélő, a külföldi közvélemény tájékoztatására szánt *Mars Hungaricusa* is, melyben a szerző épp az itt recenzeált emlékiratot foglalta össze latinul. Paskó Kristóf – aki nem vetekedhetett Zrínyivel és Esterházyval sem a társadalmi rang, sem a költői tehetség dolgában – nyomtatásban jelentette meg a váradi ostromról írt verses krónikáját: *A nemes és régente híres Erdély országának keserves és szomorú pusztításáról írt siralom* (Szeben, 1663). Paskó a török táborból nézte végig az ostromot, több magyar honfitársával (pl. Barcsai fejedelemmel, a volt váradi főkapitány Haller Gáborral stb.) együtt. Művét az a Szenci Kertész Ábrahám adta ki, aki a váradi várban elszenvedője volt az ostromnak. Kemény Józsefnek a 19. században annyira megtetszett a váradi ostrom körül támadt irodalmi termelés, hogy ő maga is szeretett volna ahhoz valamivel hozzájárulni. Hamisított is nyomban egy tetszetős és sokat ígérő könyvcímet: *Az kereszténység védoszlopának megdülése, azaz az nagyváradi nagy várának török által való kipusztítása és elfoglalása. Egy siralmas elmélkedésben keserves szívvel által tekintetni és megfontoltatni kívánta Püspöki János Váradról elbújasott tanító, nyomtatott Debrecenben az 1661-dik esztendőben*. Szabó Károly felvette Kemény adatát a Régi Magyar Könyvtárba (RMK I, 973), valószínűleg azért, mert Püspöki János (1631–1660 után) valóban létező szerző volt. Georgius Hornius *Genealogia Sacra* című művét fordította magyarra, mely Váradon Szenci Kertész nyomdájában 1658-ban meg is jelent. Emellett Püspöki 1660 januárjától váradi pap volt, de az ostrom elől elmenekült, így emlékiratunk nem is említi az ostromban részt vett prédikátorok (Kovácsnai Péter, Igaz Kálmán, Kállai András) közt. Szabó Károly tekintélye azonban a későbbiekben töretlen karriert biztosított Kemény hamisításának, melynek számos filológus adott hitelt: Zoványi Jenő, Balogh Jolán, Herepei János, Kulcsár Péter, Fazakas Gergely Tamás és természetesen jómagam is. Az RMNy szerzőinek csak nemrég sikerült lerántaniuk a leplet Kemény ezen újabb hamisításáról (IV, Appendix 232).

A váradi ostrom körül kibontakozó propagandának a részeként jöhetett létre a mi emlékiratunk is. Találóaan állapítják meg a kísérőtanulmány szerzői, hogy a szépen letisztázott írásképből, valamint a tipográfiailag is megtervezett címlapból arra következtethetünk, hogy röplap formájában valakik ki is szerették volna nyomtatni az emlékiratot (217). Balla Tünde és Lakatos Attila aprólékos filológiai nyomozással tárták fel az emlékirat szövegváltozatainak történetét. Következteté-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

sük az, hogy fő forrása az a beszámoló, amelyet a Váradról Debrecenbe menekült Szalárdi János írt Wesselényi Ferencnek 1660. augusztus 31-én, s amely a Magyar Kamara Archivumában maradt fenn (MOL Archivum familiae Wesselényi E 199 7. doboz, 3. pallium). Ez a töredékes beszámoló Balla és Lakatos szerint Szalárdi-autográf. Később, talán 1662. augusztus 20-án Jagossich Márton Szalárdi levelét „átszerkesztett, alaposan kibővített” változatban lemásolta (mivel Jagossich neve ott szerepel a címlap alján), miközben Szalárdi sajátkezűleg, a papír üresen hagyott bal oldalán megjegyzéseket fűzött Jagossich másolatához: „A szöveg érdekessége, hogy míg a baloldali oszlopba írt kiegészítő szövegek kézírása megegyezik a fentiekben egyes számú kéziratként bemutatott, Wesselényi nádornak szóló, és minden bizonnyal Szalárdi János által írt jelentés kézírásával, addig a jobb oszlopba rendezett szövegrész, amely némi módosítással éppen ennek a levélnek a szövegét tartalmazza, már idegen kézzel íródott. [...] Valószínű tehát, hogy a baloldali oszlop szövegének nem csak leírója, de a szerzője is maga Szalárdi volt” (210–211). A jobb oldali szöveg leírója valószínűleg Jagossich Márton. A szerzők érdeme, hogy a 17. század közepének erről a rejtélyes másolójáról sikerült néhány adatot felkutatniuk. A pápoci prépostság 1676. évi egyik oklevelében Jagossich királyi emberként (*homo regius*) szerepel. „Nyitott kérdés marad, hogy ez a nyugat-magyarországi, hivatalnokoskodó köznemes – amennyiben egyáltalán azonos a kézirat címlapját aláíró Jagossich Mártonnal – hogyan kerülhetett kapcsolatba Szalárdi János Várad ostromáról szóló röpiratával, azonban úgy gondoljuk, hogy a szerepe a kézirat keletkezésében nem haladhatta meg az írni, másolói feladatkört” (212).

Ehhez a logikus és tetszetős elmélethez szeretnék néhány megjegyzést fűzni, annál is inkább, mert jórészt az én korábbi feltételezéseimen alapul. Hangsúlyozom, hogy annak idején csupán feltételezésként és nem tényként írtam mindezekről. Ami a Wesselényinek írt beszámolót illeti, valóban úgy gondoltam, hogy azt Szalárdi írta, de csak annyit állítottam, hogy akár „autográf kézirat is lehet”, valamint, hogy „hipotézisként elfogadtuk, hogy *W* Szalárdi-autográf kézirat”.³ Nos, azóta sajnos egyre inkább az a meggyőződés, hogy a kétségtelenül Wesselényi nádornak írt levél nem Szalárdi-autográf.

Véleményem szerint a következő ábrán látható két kézírás nem azonos. Itt épp egy Teleki Mihálynak írt Szalárdi-levélről van szó, holott a szerkesztők azt állítják, hogy a Wesselényihez írt levél kézírása „egyrészt megegyezik a kötetünkben közölt Quart. Hung. 98-as kézirat bal oszlopában szereplő kézírással, valamint Szalárdinak a Bethlen Jánossal és Teleki Mihállyal folytatott levelezéséből ismert kézírással” (205).

3 Uo., 71, 73.

Az emlékirat hiteles történetét csak az összes fennmaradt változat figyelembevételével lehetne felvázolni. Leginkább a váradi káptalan levéltárában fennmaradt, Gyalóky Jenő által már ismertetett változat előkerülésétől várhatunk még új eredményeket. Covaci Veronica váradi levéltáros 1980-ban még látta ezt az iratot, azóta azonban a váradi levéltár folyamatos átrendezése miatt valahol lappang. Az intézmény új épülete már elkészült, és jövőre a kutatók előtt is megnyílik majd. Így nem kizárt, hogy talán épp Balla Tündének és Lakatos Attilának köszönhetően ismét a kutatás tárgyává válhat az emlékiratnak ez a másolata is. Ez a változat azért különösen érdekes, mert másolója szintén Jagossich Márton volt. Épp ezért nem értem, hogy a szerkesztők miért gondolják azt, hogy ezt a másolatot egy ismeretlen személy készítette, valószínűleg a 18. században a Quart. Hung. 98-as kéziratról. Gyalóky ugyanis egyértelműen azt állította, hogy az általa látott változatnak a másolója Jagossich volt: „az emlékirat 7 sűrűn tele írott ívre terjed, minden oldalnak jobb fele az események leírását, bal fele azok magyarázatát tartalmazván. A borítékul szolgáló nyolcadik ív harmadik oldalán Várad várának s a török támadásának nagyon kezdetleges, de azért használható tervrajza található. Másolója Jagossich Márton”.⁴

Azt is ki kellene deríteni, hogy hol lehet az Aranka György által *Az erdélyi történeteket illető kézírásoknak újabb és bővített lajstromában* említett másolat: *Várad megszállása 14-dik júliustól fogva 27. augusztusig, és megvétele. A megmaradt nemesség írta meg Debrecenben 31. aug. 1660.* Perecsényi Nagy László szerint (*Orodias*, 1804, 335) Tertina Mihály ezt a változatot másolta le. Hol lehet ennek az eredetije? Szabó András Péter a kolozsvári levéltárban (Arhiva Națională Direcția Județeană Cluj, Szatmár vármegye közgyűlési iratai, Acta publico-politica 11, fasc. nr. 73.) az emlékirat egy másik egykorú másolatát is felfedezte.⁵

Nagyon fontos lenne ezt is bevonni a további kutatásokba, már csak azért is, mert Szabó András Péter nem tartja meggyőzőnek a Szalárdi János szerzőségére vonatkozó érvelésemet. Állítása elgondolkodtató. Lehet, hogy 1997-ben túl könnyen engedtem a Gyalóky és Széchy által képviselt hagyománynak, hiszen nemcsak én, hanem ők is Szalárdit tartották az emlékirat szerzőjének. Akkoriban még nem állt rendelkezésemre eredeti Szalárdi-kézirat, azért feltételeztem, hogy a Wesselényihez írt levél Szalárdi-autográf. A fentebb bemutatott Szalárdi-levél alapján immár jómagam is úgy vélem, hogy az emlékirat fennmaradt változatai közül egyiknek sem lehetett Szalárdi a leírója. Mindez persze nem zárja ki azt, hogy valamilyen módon Szalárdi ne vett volna részt a levél és az emlékirat létrejöttében. Én is azon logika alapján véltem Szalárdit megtenni szerzőnek, mely alapján Balla Tünde és Lakatos Attila is kísérotanulmányukban: ő volt ugyanis „a menekült nemesség egyetlen »szakképzett« tollforgatója” (203), könnyen adódott hát a következtetés, hogy a nemesség nevében ő egymaga fogalmazta meg az iratot. A helyzet ezzel szemben az, hogy Szalárdi mellett az ostromlott várban még voltak más „értelmiségiek” is: három prédikátor (Igaz Kálmán, Kállai András és Kovásznai Péter, később

4 Biharvárad, 1913, 15.

5 „De profundis”: *Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában*, Száz, 146(2012), 1108.

erdélyi püspök), Szenci Kertész Ábrahám nyomdász, valamint Mártonfalvi György, a kollégium tanára, később a debreceni kollégium rektora. Közülük bárki lejegyezhetette a nádornak írt levelet, majd később az emlékiratot (a jegyzetekkel együtt) is. Az is feltűnő, hogy a kapituláció feltételei közt hangsúlyos helyen szerepelt a káptalan levéltárának, a könyveknek, valamint a nyomda felszerelésének (Szenci Kertész már elkezdte híres váradi Bibliájának nyomtatását) a megóvása és sértetlen elszállítása. Ez nem is lehetett véletlen, hiszen azt biztosan tudjuk, hogy a kapituláció pontjait (melyeket az 1660. augusztus 31-ei levéllel együtt a váradi menekültek Debrecenből Wesselényinek is megküldtek) maga Szalárdi fogalmazta meg. Igaz, azt se ő jegyezte le: Balogh Máté kapitány jelenlétében Kállai Andrásnak diktálta le (lásd Szalárdi levelét Teleki Mihálynak, 1665. május; ItK, 1899, 224–225). Valami hasonló történhetett az emlékirat előképének tekinthető, nádornak írt levél esetében is, melynek létrejöttében nem zárnam ki azért teljesen Szalárdi közreműködését. A fentieket figyelembe véve szerencsésebb úgy fogalmaznunk, hogy a nádorhoz küldött levelet a Váradról Debrecenbe menekült prédikátor-értelmiségi kör tagjai közösen írták. A levél megírásában minden bizonnyal részt vett a vár védekezését hadászati koordináló Balogh Máté kapitány is, aki katonai szempontból nyilván jobban értett az ostromhoz, mint Szalárdié. Wesselényivel korábban egyébként ő levelezett: a nádor iratai közt *A váradi veszedelemről* című fasciculusban (ahol a már sokat emlegetett 1660. augusztus 31-ei levél is található) három Balogh által írt levél (1660. július 7. és július 9. és augusztus 31., Debrecenből) is található. Ezeket a nádor latinra fordította és megküldte a bécsi Haditanácsnak. Ugyanebben a fasciculusban található egy másik irat is, melynek címe: *Declaratio innocentiae egregii Mathaei Balogh commendantis arcis Varadiensis, ac aliorum abinde dimissorum nobilium et presidiariorum* [*Bizonyság nemzetes Balogh Máté váradi parancsnok, valamint a várat elhagyó többi nemes és végvári katona ártatlanságáról*] (MOL E 199, 7. d., III/3 pall., fol. 34–38). Sajnos, annak idején jómagam sem vizsgáltam meg kellő figyelemmel ezt az iratot, ami nem más, mint a már sokat emlegetett Wesselényihez írt levél (azaz emlékiratunk jobb oldali oszlopának) latin fordítása. A többi irathoz hasonlóan (Balogh Máté már említett levelei, valamint a várból a nádorhoz küldött Boldvai Márton beszámolója) ennek a fordítása is a nádori kancellárián készült. Nos, mindebből világos, hogy az eddig Szalárdinak tulajdonított 1660. augusztus 31-ei levél nem más, mint Balogh Máté kapitány és a várfeladók védekező nyilatkozata. Teljességgel érthető, hogy a vár feladása után az életben maradt védők egy ilyen irattal fordultak a nádorhoz. Kényes helyzetüket az magyarázza, hogy az ostrom során többször is azt ígérték, hogy hűséget esküsznek I. Lipót magyar királynak, és német helyőrséget fogadnak a várba. Ez nem történt meg, és paradox módon ez volt a szerencsénk, mert ha a magyar király alattvalóiként adták volna fel a várat, akkor haditörvényszék várt volna rájuk (különösen a kapitányra). A kor szokásához híven a magyar helyőrséget magyar bíróság elé állították volna. A várfeladási eseteket általában az országgyűlések tárgyalták. A bíróság elnöki tisztét a nádor látta el, jelen esetben tehát Wesselényi lett volna az. Az 1556. évi 6. artikulus ráadásul engedélyezte a várfeladók elfogását és letartóztatását bárhol, és

bármilyen rendűek legyenek is azok.⁶ Jóllehet a váradi védők nem esküdtek fel a magyar királyra, de még csak az erdélyi fejedelemre, Barcsaira sem, mert az épp az ostromlók közt volt, mégis tarthattak valamiféle retorziótól. Ennek megelőzése érdekében írták meg ártatlansági nyilatkozatukat nyomban Debrecenbe érkezésük után, s küldték el azt a nádornak.

Minden jel arra mutat, hogy az 1660. augusztus 31-ei ártatlansági nyilatkozat továbbfejlesztett változataként megszülető emlékirat publicisztikai karrierje az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen kezdődött el. Balla Tünde és Lakatos Attila a Quart. Hung. 98-as kolligátum emlékiratot kísérő szövegeivel kapcsolatban néhány fontos adattal bővítette eddigi ismereteinket. Sikerült megállapítaniuk azt, hogy az emlékiratot megelőző két szöveget – a Bocskai Istvánról szóló, Rimay János által írt epitáfiumot, valamint a fejedelem dicséretére íródott néhány soros gyászjelentést – Szepsi Korotz György *Basilikon dórón* (Heidelberg, 1612) című művéből másolták ki. Rimay verse a Bocskai gyulafehérvári sírján elhelyezett zászlók egyikén állt. Elsőként Szepsi Korotz tulajdonította a verset Rimaynak, amit később Bethlen Farkas is megerősített. Az *Ortelius redivivus* (Frankfurt, 1665, I, 430) szintén közli a verset, de Rimay említése nélkül. Eckhardt Sándor Rimay verseként közölte. Már Imre Mihály jelezte, hogy az Eckhardt által adott prózai magyar fordítás sok helyen pontatlan.⁷ Jelen kötet külön értéke, hogy abban az epitáfium Szvorényi Róbert által készített friss és pontos fordítását is olvashatjuk. További kutatások során lehet majd kideríteni, hogy miért hozhatták összefüggésbe Bocskait Várad 1660. évi ostromával.

A Quart. Hung. 98-as kolligátumban az emlékirat után következő két irat (Lipót 1662. május 31-ei felterjesztése a pozsonyi országgyűlés rendjeihez, valamint az országgyűlés protestáns rendjeit gúnyoló verses paszkvillus) immár szorososan kötődik az 1662. évi pozsonyi országgyűléshez. Minderről már részletesen írtam a *Zrínyi és Erdély* című könyvemben, azért itt csak annyit említek meg, hogy a megnyitó napján (1662. május 31.) Szelepcsényi György kancellár olvasta fel Lipót fent említett előterjesztését, melyben a király épp a Várad elvesztése miatt kialakult helyzetre hivatkozva kérte a rendektől, hogy az országgyűlés tűzze napirendre a törökök ellen folytatandó háború ügyét. A protestáns követek azonban mindenekelőtt vallási sérelmeiket szerették volna megtárgyalni, kijelentvén, hogy amennyiben azok nem nyerne orvoslást, akkor ők a továbbiakban nem vesznek részt az országgyűlés munkálataiban. Ezt a helyzetet írja le érzékletesen az 1662. augusztus 20-ai keltezéssel ellátott latin verses paszkvillus, mely szintén Szvorényi Róbert fordításában most olvasható először magyarul (213–216). Az ismeretlen szerző azzal vádolja a protestánsokat, hogy valójában nem vallási sérelmeik miatt nem akarnak részt venni az országgyűlés munkálataiban, hanem azért, mert igazából nem is kívánnak harcolni a török ellen. Burkolt utalás ez arra, hogy a protestáns rendek (főleg a felső-magyar-

6 Minderről lásd: PÁLFFY Géza, *Várfeladók feletti ítékezés a 16–17. századi Magyarországon: A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez*, Levéltári Közlemények, 68(1997), 199–221.

7 *A Balassi kánon első változata – az 1595-ös bártfai antológia = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, összeáll. BITSKEY István, Studia Litteraria, XLI (Debrecen, 2003), 63.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

országiak) a töröknek való behódolás gondolatával kacérkodtak. Ez a vád valóban az 1662. évi országgyűlésen fogalmazódott meg egyre erőteljesebben. A protestánsok az országgyűlésen hevesen elleneztek a törökellenes háborúhoz szükséges német katonaság behozatalát, arra hivatkozva, hogy az ügysem jelentene segítséget, mert Várad elestét is tétlenül nézte végig a rakamazi táborból. Ugyanakkor az ellenpropaganda is megindult, s a katolikusok már a pozsonyi országgyűlésen híresztelni kezdték, hogy Várad elestének az volt az oka, hogy a várvédők nem akarták befogadni a német helyőrséget, mondván: inkább akarnak hallani török Alláht, mint német (más forrásokban katolikus) Halleluját.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a váradi ostromról szóló emlékiratot a törökösség vádjával illetett protestáns rendeknek állt érdekükben terjeszteni. Erre születhetett válaszul a verses paszkvillus, melyet azon nyomban egy célba vett protestáns olvasó gúnyos megjegyzésekkel látott el. A versnek ahhoz a sorához, melyben arról van szó, hogy milyen jó lesz, ha majd a magyarok elhagyják az eretnekséget, és ismét csak egy vallást (a katolikus) követnek, a margóra ezt írta valaki: *quando volabunt vituli*, 'amikor a borjak repülni fognak'. Ugyanez a kéz a paszkvillus után egy durván sértő kétsoros epigrammát is írt Lipótról: *A cseh koca irányítja a disznó férfit, az Lipótot. Úgy tetszett az égieknek, hogy a sast a disznók alá vessék.* Véleményem szerint a *cseh disznó* (Porca Boema) nem más, mint Johann Ferdinand Porcia herceg. Az epigramma szerzője Porcia nevéből üzött gúnyos szójátékot, a latin *porcus*, *porcára* ('disznó') hajaztatva azt. (Számomra rejtély, hogy miért nevezte cseh disznónak Porciát, hiszen a herceg velencei származású volt. Vagy esetleg a *Porca Boema* kifejezésnek lehetett valamilyen más jelentése is a korban?) Porcia mindenesetre egyik főszereplője volt az országgyűlésnek, aki szerint – mivel az országgyűlés nem rendes, hanem rendkívüli volt – a protestánsok elő sem hozakodhattak volna vallási sérelmeikkel.

Jóllehet e rövid bejegyzésből és a kétsoros epigrammából nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de megkockázatom azt az állítást, hogy a bejegyzések Vitnyédy István kezétől származnak (lásd a 722. lapon közölt képeket). Az epigramma írásképe főleg a *Bónis-kódex* írásképevel mutat hasonlóságot. Kulcsár Péter mutatta ki, hogy a *Bónis-kódex* Vitnyédy másolatában maradt fenn.⁸

8 ZRÍNYI Miklós *Próza művei*, kiad., bev. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004, 11. Kulcsár véleményét CSILLAG István is megerősíti: *Adalékok Zrínyi Miklós Áfiumának első két évéhez*, Kommentár, 2012/2, 32–45.

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

Posomyi. d. 20. Auguszt. 1662.
Porca Boema Virum porcam regit, is Leopoldum.
Sic placuit Superis Aquilam submittere porcis.

A Quart. Hung. 98-ban lévő epigramma

*Íme az a korszak, az elcsúszott korban, egy képművelő Franz
kora fathatárán belül, szabadulása előtt, magyaros íróemlék
illettek az ügyet, szabadkallású nyelvű képművelés ez volt a
nyelvű, vagy kalandosul fogl. Ez az, amelyre az utóbbi
nyelvű képművelés, amelyben az állam is a szabadság és a
szabadság volt, az mely legal is a szabadság, az mely a szabadság
korszak, minden szabadság szabadság szabadság szabadság, és ma,
kell hogy szabadság szabadság is a szabadság.
Vitnyédy István*

Vitnyédy István autográf levele Teleki Mihályhoz
(MOL P 659, 119. sz., fol. 18.)

*Befed es a kék ég, ha nem fed koporsó
Tiszteletre ges legyen csak orám utolsó.
A kár farkas, a kár emésztson meg a holla
Mindenütt felyül égh a föld lezsen alsó.*

Részlet a Bónis-kódexből

Vitnyédy, Zrínyi főember szolgája és ügyvédje szintén részt vett az országgyűlésen. Ő volt a rebellis protestánsok egyik fő szónoka. Minden oka megvolt tehát rá, hogy ne fogadja kitörő örömmel a protestánsokat gúnyoló és hibáztató paszkvillust. És ezzel el is érkezünk az emlékirat és a korabeli Zrínyi-propaganda kérdéséhez. A Quart. Hung. 98-as kolligátum utolsó szövege egy 1662. augusztus 20-án kelt és bizonyos Dominus de Gruelhez címzett levél, melyben arról van szó, hogy XIV. Lajos francia királynak nincs szándékában Lipót németországi pozícióit gyengíteni, ha az háborúba bocsátkozna a törökkel. Mindez tökéletesen illett a katolikus magyar nagyurak, mindenekelőtt Zrínyi, Esterházy, Nádasdy, Batthyány, Wesselényi stb. koncepciójába, akik a török elleni felszabadító háború megindítására szerették volna a bécsi udvart rávenni. Ismét csak Balla Tünde és Lakatos Attila munkáját dicséri, hogy sikerült előállniuk egy olyan feltételezéssel a rejtélyes Dominus de Gruel személyét illetően, mely véleményem szerint ki fogja állni az idők próbáját. Nos, ő nem más, mint XIV. Lajos követe, Robert de Gravell (1616–1684) márki, aki a regensburgi birodalmi gyűlésen is részt vett.

A pozsonyi országgyűlés – a váradi veszedelem, valamint a protestáns vallássérelmek által kiváltott publicisztikai kampány mellett – másik híres röpiratpárba a Zrínyi–Montecuccoli vita volt. Ennek egy későbbi terméke Johann Heinrich Andtler – aki, ahogy azt Bene Sándor feltételezte, talán Franz Friedrich Andtlerrel (1623–1703) azonos⁹ – *Memoria belli hungarico-turcici* (Marseille, 1665) című műve. Andtler egyértelműen Zrínyi mellett foglalt állást, kemény és gúnyos kritikával illetve Montecuccolit és Porciát. Ha hihetünk a téma egyik osztrák szakértőjének, Georg Wagnernak, Montecuccoli annyira megharagudott, hogy 1668 májusában kieszközölte a császár-

⁹ BENE Sándor, „Jöttem, láttam s elmenekültem...”: Franz Friedrich Andtler gúnyirata Montecuccoliról, Irodalomismeret, 4(1993)/1–2, 36–39.

nál azt a rendeletet, amelynek értelmében a *Memoria* összes elérhető példányát elégették. Az akció olyan jól sikerült, hogy 2007-ig egyetlen nyomtatott példánya sem volt ismert. Bene Sándornak azonban sikerült a drezdai Sächsische Landesbibliothekban azonosítania a nyomtatvány eddig ismert egyetlen példányát.¹⁰ 1667. január 16-án Andtler művét az a Jagossich Márton másolta le, aki 1662. augusztus 20-án a mi emlékiratunkat is (OSZK Quart. Lat. 1606). A *Memoria* után Jagossich lemásolta még a pápa 1664. április 19-én Zrínyihez, valamint Zrínyi 1663. november 28-án Lipóthoz írt levelét. Mindezek után a legérdekesebb az, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 640. számú kódexében az OSZK-beli két kolligátum (Quart. Hung. 98. és Quart. Lat. 1606) egybeszerkesztve szerepel. Borcea Liviu ez alapján közölte román fordításban a Szalárdinak tulajdonított emlékiratot (Crisia, 1976, VI, 207–231), s a könyvtár által rendelkezésére bocsátott információk alapján a kolligátumot 1703-ra datálta. Balla Tünde és Lakatos Attila viszont azt írja, hogy ezt a koncepciót megerősítő adatokra nem sikerült rábukkanniuk az Erdélyi Múzeum Egyesület kézírattárának máig fennmaradt cédulakatalógusában. „Sokkal valószínűbb – írják –, hogy a szöveg megegyezik azzal a másolattal, amelyet Zrínyi Miklósról szóló monográfiájában Széchy Károly Szabó Károly kézírásaként határoz meg, ez esetben a kolligátum, amelynek minden szövegét ugyanaz a kéz írta, valamikor a 19. század második felében, nagyobb valószínűséggel a század harmadik negyedében készült” (208).

Ez kétségkívül új eredmény, hiszen korábban jómagam is úgy véltem, hogy a 640-es kolligátum 1703-ban keletkezett. Jó húsz évvel ezelőtt járt a kezemben, s a kötéstáblán ez állt: *M. Sz. LB. D. S., 1703*. A kötéstábla verzóján a *Par distichon de terra Albensi* című négy soros latin epigramma, melyet ugyanaz a kéz írt, mint a kódex összes többi szövegét. Ha Széchy Károlynak igaza van, akkor Szabó Károlyé. Ahhoz nem fér kétség, hogy Széchy a kolozsvári 640. sz. kódexből idézte úgy a váradi ostromról szóló emlékiratot, mint Andtler *Memoriáját*. A jelzet, amit Széchy ad (I. a. 17), ott van a 640-es kolligátum kötéstábláján, és az általa hivatkozott lapszámok is egyeznek a kolligátum számozásával.¹¹ Kézenfekvő a magyarázat: Szabó Károly a két OSZK-beli (akkor Nemzeti Múzeum) kolligátumot (Quart. Hung. 98; Quart. Lat. 1606) egybemásolta és bekötötte. De akkor mit jelentenek a kötéstábla betűi és az 1703-as évszám? A következő ábra alapján kétségtelenül el lehet fogadni Széchy állítását, és azonosnak lehet tartani a két kéz írását. Ismét meg kellene vizsgálni tehát a kolozsvári kolligátumot, s talán a vízjel alapján meg lehetne állapítani, hogy 19. század végi vagy korábbi papírra írták a szóban forgó szövegeket. Ez talán közelebb vinne a rejtély megoldásához.

10 Sándor BENE, *Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: Braća Zrinski u međunarodnoj propagandi 1663–1666 = Obljetnica Nacionalne i Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu*, urednica Mirna WILLER, Zagreb, 2007, 45.

11 SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*, IV, Bp., 1900, 96–101.

Wiemle frámára gondoltam egy
 löt. — Nejegyzem t. i. hogy az elve,
 hit ~~...~~ magyar nyelvtanra
 nyelvet a kézlemben 1876-ban ¹⁸⁷⁸⁻elő,
 azóta mi került elő... Majd a félen
 két egyebet is irogatok öfje.
 15 körül 8-10 napra feljövődésem
 tre. — Addig is főrepen üdvözlök

Síjtelő bírása
 Szabó Károly

Szabó Károly autográf levele
 (OSZK, Leveléstár)

Itz' mikippen az Jörök nemzetemre ma
 den dolognak irta, no' vira elia arató igyekve
 gossitoda vagy. et Juliu'snak elia gyfődenak
 explicatióia. is kézlembeknek közönséges
 levelükbe meg intunk arólt,
 el hitünk, az etől iano Jörök
 Aki die is ejedem Tatar és olah hadakkal, de
 Men k's com' arealt. Zs. Szécsi Árkott, Brátta - el
 Inka-ban Balakim: éghézők, dig. 13 July ki ty.
 U' - es' gyanús es elót chatott böcsületes Athy, nek
 ma's g' állig Bankotny fiatal Parmegriének elgyék
 Ringit, Zeilötty, M. fiatal Spanyoljához nem ves
 halot's el ki tölt volt. Nieze Spanyoljához nem ves
 - es' Niga hoz' sferelni: Goldway M. k'ha Ura m'fel,
 - es' Niga hoz' sferelni: Goldway M. k'ha Ura m'fel,

640. sz. kézirat
 (Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár)

A Jagossich-féle Andtler-másolat alapján azt is meg lehet állapítani, hogy a Quart. Hung. 98-ban szereplő emlékiratnak nem Jagossich a lejegyzője. Az alábbi ábrán látható két kéz írása véleményem szerint nem azonos.

Pec omnes harum Paetium Urbis, civis, Episcopij,
 Sacerd Officij, et ceteris ei ceterisq' parensasaz,
 sponte professante Foro, quod iusmodi facti
 pro Rege; et ego meum dolorem hoc lecto cor,
 testis.
 Plangite. Tomadom colitis qui nomina Xci
 En meum virum concidit ante diem.
 Flete Humi columen virum quog' flete Coate,
 Hinc cuius ungue rapax mince inde Draco.
 Vos soli gaudete Petra, qui sim mal' augur.
 Vos omnis post hac funera terra manet.

Finis.
 Per me Maximium Jagossich
 quaxtana febr' legationem, ex ey,
 Nundis et tromas' scribitur.
 A. S. m. jobb. die 16 Januaria

Sequuntur quaedam addimenta.

Jagossich autográf Andtler-másolata
 (OSZK, Quart. Lat. 1606.)

Sárosban állottunk orala egy erős
 bíró szerezése, az mellyel az
 részül, es ad királyga Budta,
 inculis elég dolgot's adunk
 egy ideig adon Sárosbely ellen,
 segének, egynehány sor m'akában
 vortuan Sárosbelyt, úgy hogy or
 net semmit nem löhémének.
 De odais derekasan fordítuan
 orcieket, noha egynehány sor repa,
 ráleuk nagy munkással Sárosbelyt,
 at, de végre omnis ki költé

Az emlékirat jobb oldali oszlopa
 a Quart. Hung. 98-ban

Ha előkerülne a váradi levéltárban lappangó példány, akkor tisztábban látnánk. Mint többször is említettem, annak másolójaként Jagossichot jelölte meg Gyalóky. Ez az irat önmagában állt, nem volt valamely kolligátum része. Ezek alapján az emlékirat lehetséges története ez lehetne: a Debrecenbe menekült váradi nemesek és literátorok a kapitánnyal együtt megírták az 1660. augusztus 31-ei ártatlansági nyilatkozatukat, s elküldték azt Wesselényinek. Később ennek alapján elkészült az emlékirat is, melynek szerzői szintén olyanok lehettek, akik a váradi ostromban részt vettek. Ez a változat nem maradt fenn, csak a róla készült Jagossich-féle másolat (ez lehet a Gyalóky által látott váradi példány). Lehet, hogy az emlékiratot röpirat formájában ki is akarták nyomtatni 1662-ben (ezért a cím alatt ez az évszám). Az biztos, hogy az 1662. évi országgyűlés alatt a protestáns rendeknek kapóra jöhetett az emlékirat. A Jagossich-féle másolatról később újabb másolat készült. Véleményem szerint ez került be, immár az időközben köréje gyűlt más szövegekkel, a *Quart. Hung.* 98-as kolligátumba. Ez a második másoló talán szerzőnek gondolta Jagossichot, és azért másolta le a cím alá az ő nevét is. Mivel később Jagossich egyértelműen a Zrínyi Miklós melletti propagandaszövegek másolásában jeleskedett, az a véleményem, hogy a váradi emlékirat lemásolására is a Zrínyihez köthető főnemesi és értelmiségi körtől kapott megbízást. (Említettem, hogy Esterházy Pál a *Mars Hungaricus*ban teljesen az emlékirat szellemében ismertette a váradi ostromot.)

A fentiek alapján az is nyilvánvaló, hogy az emlékirat és az azt tartalmazó kolligátumok a 17. század közepi publicisztikai propaganda fontos szövegei. Épp ezért mindenképp üdvözlendő az emlékirat újrakiadása. Még nagyobb jelentőségű az egész kolligátum fakszimile és átírt közlése, a legfontosabb latin szövegek magyar fordításával. Balla Tündének és Lakatos Attilának számos fontos kérdést sikerült tisztázni. De talán még fontosabb, hogy ez a kiadvány több kérdést nyitott fel, mint amennyit megválaszolt, ezzel is újabb történelmi és filológiai kutatásra ösztönözve a szakembereket.

Nagy Levente

Száraz Orsolya: Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója

Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 49), 368 l.

A Csokonai Könyvtár immár 49. köteté ismét egy doktori értekezés könyvvé formált változatával örvendeztet meg a szakmát, mégpedig egy olyan témában, amelyre a szerző, Száraz Orsolya, alapképzésénél fogva is „predesztinált”. Olasz szakon szerzett oklevele szinte természetesen adta, hogy a 17–18. század irodalom- és kultúrtörténetének, az olasz–magyar kapcsolattörténetnek egy olyan, mindeddig sajnálatosan kevésbé kiaknázott területéhez nyúljon, mint az Európán belüli, tehát nem a keresztény világon kívüli „pogányoknak” és nem vagy nem pusztán a protestánsoknak a katolikus egyházba való meg- és visszatérítésére irányuló missziós tevékenység. A munka jelentősége a tridentinai zsinat egyházfegyelmi és a lelki élet megújítására irányuló céljainak kontextusában értékelhető igazán; a másik fontos háttér pedig a jezsuita rend szerepvállalása e célok megvalósításában. A könyv főhőse pedig Paolo Segneri olasz jezsuita, akiről missziós módszert neveztek el, és akit az olasz irodalomtörténet (hacsak meg nem bélyegzi azazal, hogy értéktelen) Sienai Szent Bernardin és Girolamo Savonarola mellett a legjelentősebb olasz hitszónokként tart számon; akinek szerteágazó a hit hirdetői és lelkipásztori munkássága, s akinek továbbá jelentős, de mindeddig kellőképpen fel nem tárt magyarországi recepciója is van, dacára annak, hogy magyar nyelvre viszonylag kevés művét fordították le, s azokat is egy kivétellel csupán a 19–20. század fordulóján.

Újjonnan megjelent könyvek méltatása alkalmával bevett formula, hogy a megjelent mű hiánypótló; a jelen kötet esetében azonban ez jóval több egyszerű udvariassági jelzőnél. A fejezeteket sorra véve, rábukkanva ismerős nevekre és témákra, látva ugyanakkor, hogy a missziókra vonatkozóan azok jelentőségéhez képest milyen csekély számúak és mennyire esetlegesek, részlegesek a hazai kutatási eredmények, egyfelől felmerül a csodálkozó kérdés: korábban ugyan miért nem irányult komolyabb figyelem erre? De lényegesebb ennél az öröm: végre a kezünkbe vehetünk egy átfogó áttekintést.

A könyv, a bevezető részeket és zárófejezetet, függeléke(ke)t nem számítva, négy terjedelmesebb részre tagolódik. A szerző már a bevezetésben nagyon világosan, határozottan megfogalmazza munkájának célkitűzését és persze a munka tétjét is: a hatástörténetet egyháztörténeti, prédikáció-, retorika- és könyvtörténeti keretbe ágyazva ígéri taglalni. És bár a kifejezést nem használja, én hozzátenném: a munkának lelkiségtörténeti kerete is van. A több tudományterületre kiterjedő vizsgálati „kényszer” kapcsán előnyökről és hátrányokról beszél, s ezzel kapcsolatosan némi önkritikával jegyzi meg: az összetettség hátránya, „hogy a tárgy és az alkalmazott módszerek tekintetében valamelyest eltávolítja egymástól a fejezeteket” (12–13). Az eltávolítás, ezáltal a kötet „szétesésének” veszélyét azonban – teszem hozzá a könyv elolvasása után – a nagyon világos, módszeres szövegvezetés révén sikerül elkerülnie.

Az első rész, a „műfaji követelményeknek” megfelelően, a kutatástörténeti áttekintés: mint a témába történő érdemi bevezetés, minden tudományos műnek elengedhetetlen fejezete ez. Száraz Orsolya azonban többet végez itt el, mint a vonatkozó olasz és magyar szakirodalom szemléjét, az eredmények és hiányok számbavételét. Először Segnerinek az irodalom- és prédikációtörténetben kijelölt helyével, helyeivel foglalkozik: áttekintése egyúttal a kanonizációs szempontok ízlés-, mentalitás-, retorika-történeti változásaira is reflektál (azokra a felvillantott hátterekre gondolok, amelyek érthetővé teszik, hogy különféle irodalom- és kultúraszemléletek felől miért minősül ugyanaz az életmű értéktelennek vagy éppenséggel az egyházi ékes-szólás megújítójának). Azután számba veszi a segneriánus missziók olasz- és magyarországi kutatásának kérdésfelvetéseit, szempontjait vagy éppen azok koncepciótlanságait; magyar vonatkozásban pedig a megjelent publikációk mellett megemlíti a nehezen hozzáférhető és ezért kevésbé ismert források által okozott hiányosságokat.

A következő részek Segneri személyével foglalkoznak, különféle szerepei mentén értékelve az olasz jezsuita munkásságát: szó esik a misszionáriusról, majd a hitszónokról, végül műveinek magyarországi recepciójáról, ezúttal a hazai kiadások mentén.

Segnerinek mint misszionáriusnak a tevékenységét a tridenti zsinat törekvéseinek kontextusában tárgyalja a kötet: a belső misszió (amelynek több típusa is elkülöníthető, itt közelebbről a *penitenciális*ról és a *katekétikairól* esik szó) a keresztény hívek nagy tömegét érheti el, és segítheti hitbéli gyarapodásra, erköl-

csei megújítására, ugyanakkor a hitgyakorlás e formája az ellenőrzés lehetősége is. Száraz Orsolya a népmissziók igen alaposan dokumentált, életszerű leírását adja, a jezsuita rend által gyakorolt változat bemutatásával a középpontban. Rendszeressége, gondolati fegyelmezettsége ezúttal is példaszerű: a 17. századi itáliai helyzet általános állapotfelmérését követően a jezsuita rend népmissziók iránti elkötelezettségének rendi dokumentumokra alapozott megmutatása következik, majd a látványos elemekben igencsak bővelkedő segneriánus módszerek részletezése. Imponáló primér és szekundér forrásanyag felhasználásával beszéli el, korabeli illusztrációkat is közölve, ennek az igen alaposan kidolgozott, teatralitással, dramatikus elemekkel, többféle szimbolikus cselekedettel tarkított missziós módszernek a működtetését, amelyet minden elemében alaposan megterveztek a kidolgozói, de amelynek spontán jellegét sugallták, és úgy igyekeztek prezentálni, mint a gondviselés rendkívüli beavatkozását az ott résztvevők életébe. A missziós forogatókönyv bemutatása mellett annak – néha nyitott, olykor gáncsoskodó – fogadtatásáról is kiderül egy s más a könyvből, végigköveti továbbá a módszer európai elterjedését, a gyakorlatot kísérő belső vitákat. A leírás fontos része a jezsuiták osztrák rendtartományában 1716-tól szervezett misszióké: természetes, hogy a szerző figyelme itt főként a magyarországi és erdélyi *missio segneriánákra* irányul. Ennek bemutatása során ki kell térnie egy problematikus pontra: a metódust eredetileg felekezetiileg homogén közegre tervezték, dolgozták ki; Magyarországon és Erdélyben viszont nyelviileg és felekezetiileg is sokszínű népességhez kellett igazítani a módszert. A nyelvi nehézség megoldható

volt a helyi közösségek nyelvét értő, beszélő páterek révén; a felekezeti ellenállás vagy éppenséggel annak hiánya viszont érdekes helyzeteket eredményezhetett, esetleg átalakíthatta a misszió során alkalmazott módszereket, módosíthatta a célkitűzéseket. Így például a protestáns közösségekre tekintettel – esetleg attól a reménytől vezetve, hogy talán sikerül közülük egyeseket visszatéríteni a katolikus hitre – csökkenhetett a látványos elemek száma. A hazai missziókról készített számvetés végigjárja a térképet, összegyűjti a név szerint ismert pátereket, az őket részvétellel, anyagiakkal támogató arisztokratákat, az alkalmazásra kiadott könyveket. Közben bepillantást enged a források alapján a napi történelembé, említést tesz a jezsuita renden belül a missziók kapcsán kibontakozó vitákról, akár személyi ellentétekről, munkatársi viszonylatokról. És miközben kiderül a könyvből, hogy színkatolikus helyeken a teátrális processziók kerülnek központi helyre, vegyes településeken pedig a hitvitázó-moralizáló prédikációk dominálnak: a két módszer különbsége rávilágít a katolikusok és protestánsok közötti kulturális és mentalitásbeli különbségekre is. Az 1740-es évek második felétől meg-megtartott, majd fokozatosan előtérbe kerülő katekétikai missziók pedig egyfajta, a jezsuita renden belüli irányváltás jelzői is.

A prédikátor Segnerivel foglalkozó kötetkező terjedelmesebb egység, ahogy azt a korábbi fejezetekben is megszokhattuk, kontextusba helyezve szemléli a művet: számba veszi azokat a homiletikai előírásokat, amelyek Segnerire is hatással lehettek, bemutatja Segneri három prédikációs kötetét, kitüntetett helyen a főművel, a *Quaresimalével*, végül utánajár Segneri magyarországi hatásának. Magam, talán

jelenlegi szakmai érdeklődésem fókuszai miatt is, rendkívüli örömmel olvastam az először 1664-ben megjelent *Panegyrici sacri* című kötetéről, amely jezsuita vagy a rend által is tisztelt szentekről, Szűz Máriáról és más bibliai szentekről, az elhangzás helyének védőszentjeiről szólva a kora újkori hagiográfia egyik fontos, új szempontokat fölvető forrásszövege lehet a további kutatás számára. Jelentősnek tartom a kötetek előszavainak elemzését, és fontos adalék, hogy feltárta, ahol csak lehetett, az elkészülés, elhangzás körülményeit, figyelte, hogy a megcélzott hallgatóság miképpen befolyásolta a témaválasztást, argumentációt, stílust; adott továbbá egy tömör retorikai összefoglalót a kötetekről, amelyeknek (a missziós tevékenység felől nézve) talán némiképp meglepő tanulsága, hogy „Segneri prédikációs gyakorlatát az értelemre ható racionális érvelés és az érzelmekre ható retorikai eszközök használata közötti egyensúly által látjuk leírhatónak” (218). Prédikációinak magyarországi hatására vonatkozóan pedig itt csak arra hívnám fel a figyelmet Száraz Orsolya nyomán, hogy Kaprinai István *Institutio eloquentiae sacrae*ja Itália Cicerójának nevezi, és főként olyankor idézi, amikor az ékesítés, édesítés, affektusok nyelvi-retorikai lehetőségeit taglalja (225–226).

A záró fejezet a Segneri által írt vagy neki tulajdonított művek magyarországi kiadásait tekinti át, ismét csak kiterjedt forrásbázisra – bibliográfiák, könyvtári katalógusok, saját könyvtári kutatás – támaszkodva. Érdekes, de érthető jellegzetessége a magyarországi recepciónak, hogy művei főként latin fordításban terjedtek el és váltak népszerűvé, illetőleg, hogy e befogadás nem korlátozódott a prédikációkra. Ismerve Segneri tekintélyét (és magyarországi ismert-

ségét) a maga korában, meglepődhetnénk másfelől azon, hogy munkáit milyen későn kezdték magyarra átültetni.

Az eddigiek után talán fölösleges is említeni az előttünk levő könyv hatalmas erudícióját, a közel 50 lapos bibliográfiai jegyzékben megmutatkozó imponáló szakirodalmi tájékozottságát (amelynek különös jelentőséget ad az, hogy olasz kutatási eredményekre alapoz főként: ezzel is elérhetőbbé téve azt, ami nyelvtudás híján sokunk számára meglehetősen távoli ismeret), nem utolsósorban pedig az Európa sok-sok kutatóhelyéről összegyűj-

tögetett levéltári és/vagy kéziratos forrásanyagot. Rómától Gyulafehérvárig, Budapesttől Kolozsvárig peregrinált a szerző az anyaggyűjtés idején.

Szár az Orsolya igen alapos, akkurátus munkát végzett, sok-sok részletet megmutatott választott témájából, a könyv mégis nagyon olvasóbarát: olvasmányos és pontos, oda-visszaútalásai révén segíti a tájékozódást, összefüggések felismerését. Meggyőződésem, hogy akiket a kora újkor belső misszió, kultúra, olasz–magyar kapcsolatok, retorika története érdekel, nagy haszonnal forgatják majd.

Gábor Csilla

Bodrogi Ferenc Máté: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve Egy önprezentáció diszkurzív háttere

Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 51), 387 l.

Bodrogi Ferenc Máté könyve a Kazinczy-kutatás új és ígéretes irányát képviseli. Kezdetben volt az ún. „kazinczyánus” irodalomtörténet-írás, melynek képviselőiben (ide tartozik egy hosszú évszázad irodalomtörténészeinek többsége, Toldy Ferenc-től Szauder József-ig) az volt a közös, hogy sokszor reflektálatlanul magukévá tették Kazinczy Ferenc nézőpontjait és az egykorú irodalomra vonatkozó értékítéleteit. Ezzel az uralgó, mind Kazinczy „szerepét”, mind „modernségét túlértékelő” áramlattal szemben vázolta saját Kazinczy-képét Csetri Lajos 1990-es kritikátörténeti monográfiájában (*Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp.,

Akadémiai, 1990). Ez az alig túlbecsülhető jelentőségű könyv mellett, hogy a korábbiaknál elfogulatlanabb, kiegyensúlyozottabb Kazinczy-portré megalkotására tett kísérletet, egy sor elemzést tartalmazott olyan egykorú szerzőkről, akik a széphalmi mesteréhez képest az 1810-es évek tájékán alternatív irodalmi programokat alkottak, melyeknek azonban nem volt szerencsés utóéletük, s a felejtés vagy a kanonikus peremhelyzet lett az osztályrészük. Az új, poszt-kanonikus és poszt-csetriánus Kazinczy-értelmezés két kiemelkedő produktuma, Bodrogi Ferenc Máté jelen munkája és Czifra Mariann monográfiája (*Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmaiban*, Bp.,

Ráció, 2013), egyaránt arra vállalkozik, hogy alapjaitól gondolja újra Kazinczy-képünket, a hagyaték digitalizációs munkálatainak és az új kritikai kiadásnak az eredményeire építve, mely projekteknek mindketten résztvevői.

Bodrogi rendkívül termékeny szempontja ehhez az újragondoláshoz a Kazinczy-jelenségnek a kutatók számára sokszor zavarba ejtően sokszínű és változékony, önellentmondásos mivoltával való számvetésből fakad. Kiinduló felismerése szerint „lehetetlen rekonstruálni bármiféle kizárólagos önképet Kazinczyról, hiszen valósággal *önkép-kollekció* van” (10). Ebből következőleg jelen kötet eleve lemond arról, hogy egyetlen magyarázó elvet találjon Kazinczy megnyilatkozásai mögött, ehelyett az *egyik* önreprezentációra összpontosít, arra, amely az esztétikai véleményformálásokban nyilatkozik meg, és a csiszoltság – leginkább Shaftesbury nevéhez köthető – diskurzusát szóltatja meg.

Bodrogi választott aspektusának előnye, hogy nem kell minduntalan az aktuális kontextushoz, kommunikációs szituációhoz méregetnie az éppen vizsgált szöveghely helyi értékét, hanem összeválogathatja ennek a szerinte „rendkívül erős”, „évtizedeken átívelően” jelen levő önképváltozatnak (10) a különféle megjelenéseit. Hátrány viszont, hogy az így rekonstruált önkép koherenciájának ára az érvényességi kör korlátozott volta, hiszen ha az általánosságon túl arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy adott időpontban mennyire jellemző Kazinczyra a szóban forgó önkép, akkor mégiscsak kontextusba kell helyeznünk, össze kell mérnünk a szimultán megjelenő egyéb változatokkal. A Bodrogi által az „önkép-kollekció” egyéb lehetséges példányaiként felsó-

roltak (a szabadműves, a stílusújító, a földbirtokos, a státusfogoly, az édesapa, a szent öreg) közül kettő, mégpedig a szabadműves és a stílusújító Kazinczy esetében mutatkoznak olyan, az esztétikum szerepére vonatkozó értékpreferenciák, melyek ezeket az önreprezentációs módokat a csiszoltság-diskurzushoz képest nemcsak eltérő, hanem bizonyos vonatkozásban konkurens önmegjelenítéssé teszik. Ezekkel az önleírásokkal Bodrogi foglalkozik is (előbbivel leginkább a *Kiválasztottak hermetizmusa*, utóbbival *A nevetés hermeneutikája Kazinczynál* című fejezetben), azonban ezen a ponton önellentmondásba keveredik. Bodrogi ugyanis ezeket az önképeket nem önmagukban érvényes entitásokként kezeli, ahogyan saját elméleti alapvetése szerint várni lehetett volna, hanem a csiszoltság-diskurzus függvényében tárgyalja őket.

E megközelítésmód ellentmondásosságát szemlélteti az, amit a nyelvújítási harc buzogányos Herkuleseként fellépő epigrammatista éthoszát megfogalmazó *Epigrammai morál* című Kazinczy-epigramma elemzése során jegyez meg, miszerint „a derűs élcelődés társalkodó filozófiájának angolszász elgondolásait értette legkevésbé Kazinczy a csiszoltság recepció transzferekben hozzá érkező eszmerendszeréből, *attól e ponton áll a legtávolabb*” (254). De vajon egy önkép-kollekció meglétét feltételezve mi szükség van arra, hogy a *politeness* urbanus beszédmódjának elégtelen recepciójáról beszéljünk egy, a „lélektelen Író” (mégoly jelképes) agyonverésére felszólító, a Shaftesburyre is visszavezethető „társalgó kritika” (247) normáitól teljesen eltérő attitűdöt képviselő szöveg esetében? Hiszen ezt nyugodtan besorolhatnánk egy másik önkép megnyilatkozási formái közé.

Ugyancsak elmosódik a csiszoltság-diskurzus határvonala a szabadkőműves Kazinczyról szóló fejtegetésben. Az ebben az önkép-változatban megnyilatkozó elitista csiszoltság-képzet (267) oly mértékben eltér a filozófiát ezoterikus jellegétől megfosztó, s Bodrogi által a shaftesburyánus hagyományba integrált wilelandi-neoplatonista képzési programtól, hogy a kettőt egyaránt magába foglaló önkép túlméretezettnek tűnik. Elvi alátámasztásul Bodrogi Aleida Assmann *Arbeit am nationalen Gedächtnis: Kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee* című könyve nyomán azt jegyzi meg, hogy „a Bildung-eszme a kezdetektől fogva integráció (inklúzió) és kirekesztés (exklúzió) kettősségében működik a németeknél” (209). E megállapítás érvényessége azonban a jelen vizsgálat esetében nem magától értetődő. Assmann szociológiai és történeti aspektusú áttekintésében arra jut, hogy a felvilágosodás eredetileg progresszív képzéseszménye története során integratívából exkluzív jellegűvé változott. A Kazinczy kapcsán szóban forgó neohumanista képzéseszmény azonban *ab ovo* nem a progresszív jogkiterjesztés eszköze volt, nem a társadalmi hierarchia lebontását jelentette a műveltség terjedése révén, hanem az eleve minden társadalmi osztályban, sőt potenciálisan minden egyes emberben éppen ember mivoltánál fogva meglévő közös lényeg kikristályosítását a közös társalgásban. Az ilyen értelemben vett képzéstől tehát elválaszthatatlan az integratív jelleg, az ezoterikus tudomány- és műveltség szemlélet. A szellemi arisztokratizmus exkluzivitásigénye ezzel aligha fér össze, ugyanakkor kitűnően illeszkedik az ítélkező kritikus herkulesi önképéhez, amint azt a *Tövisek és Virágok* híres mottója mutatja.

A csiszoltság-önreprezentáció határmegvonása körüli anomáliák feltehetően abból a törekvésből fakadnak, hogy Bodrogi ezen egyetlen önkép keretében kíván magyarázatot találni Kazinczy esztétikai nézeteinek sokféleségére. Ide vonatkozó, s részben Csetri koncepciójával vitázó gondolatmenete a következő: „Csetri Lajos Kazinczy esztétikai nézeteit elemezve különválasztja a racionális klasszicizmus poeta doctus elvét (mely a normatív ízlés elmélete), a szép megmagyarázhatatlanságának Bouhours által bevezetett irányvonalát, valamint a sensus communis brit koncepcióját. Noha Csetri is inkább a normatív alternatívához sorolja Kazinczyt, nagy szerepet juttat esztétikai gondolkodásában a »kifinomult szubjektív értékítéletnek« is. Nos, a normatív ízlés elmélete Kazinczynál a kezdetektől egybeolvad a sensus communis elméletével, pontosabban annak *shaftesburyánus* hagyományával, mely maga is klasszicista normákat működtet, s mindez egyszerűen mély összeszővődöttségben áll Bouhours *tudom-is-én-micsoda* koncepciójával is. Nem is annyira tipológiáról, mint inkább egyfajta esztétika-előttés egyvelegről beszélhetünk tehát Kazinczy kapcsán a »felgyorsult eszmetörténetiség«, az amorf és széttartó konzisztens inkonzisztencia jegyében, melynek közegében szép és jó, fenség és grácia még egyazon távlat alkotóelemei, s melyben Kazinczy Ferenc jóval közelebb áll Lord Shaftesburyhez, mint azt eddig láttuk.” (323–324.)

Tehát – ha jól értem – a művészetéről való gondolkodás egymással ellentétes hagyományvonalainak valamiféle kezdeti egysége, együttállása jellemzi Kazinczyt, s ezért lehetséges a műértőként és műkritikusként tett különféle, egymásnak látszólag ellentmondó megnyil-

vánulásait egyetlen önkép részeinek tekintenünk.

Ez az érvelés azonban számomra több ponton sem meggyőző. Bodrogi megjegyzése a „shaftesburyánus” hagyományvonal klasszicista normákat működtető mivoltáról csak fontos megszorítással érvényes. Éppen saját korábbi, az irányzatot jellemző fejtegetéseiből is megtudhatjuk, hogy ez esetben a művészi vízió (belső forma) és kidolgozás (külső formaadás) *összhangjának* normájáról van szó (130), mely az ideáció–produkción egységben neoplatonista eszméjével van összefüggésben. A racionalista klasszicizmusra viszont ennek az egységnek a megbontása jellemző. Tehát a shaftesburyánus csiszoltság–diskurzuson belül a „normatív ízlés” jegyében álló „klasszicista normák működtetése” csak egy kétfázisú, az (öntudatlan) lelkesedést és a józan mérlegelést magában foglaló alkotásfolyamat-modell részeként, annak egy fázisaként érvényes, s a folyamat eredményeként ihlet és kalkuláció végső soron magasabb rendű egységre lép a műalkotásban. Ez a felfogás tehát nem ellentétes nézetek egyvelege, hanem a szépséget objektív vagy szubjektív adottságként látó nézetektől egyaránt minőségileg eltérő megközelítésmód.

Bodrogi szerint a „Szép, a Jó és az Igaz” alapfogalmainak egységben látása „esztétika-előttés” avagy „protoesztétikai” (235) jelenség. Ez akkor igaz, ha az esztétikum autonómiáját valló 18. század végi felfogáshoz viszonyítunk, és egy oda vezető, célelvű folyamatot feltételezünk. Attól eltekintve, hogy az ilyesfajta teleologikus szemlélet idegen a kötet inkább elsődleges kontextusokat visszakereső gyakorlatától, egy pontatlanság is meghúzódik e mögött. Ugyanis az esztétika tudományágot a 18. század közepén megalapító Alexander

Gottlieb Baumgarten elmélete a mindenedalúan képzett ember holisztikus eszményén alapszik, s ezt kifejező kategóriája, a szerencsés esztéta (*felix aestheticus*) antropológiai ideálként párdarabja Shaftesbury *virtuosójának*. Az érzéki megismerő készség Baumgarten által szorgalmazott fejlesztése végső soron ennek az eszményképnek (az alsóbb és felsőbb megismerő képességeknek – érzékelésnek és értelemnek – *egyaránt* teljes birtokában levő ember ideáljának) az elérését szolgálja. Tehát szinkron aspektusban nincs szükség rá, és nem is adekvát, hogy az érzéki, racionális és etikai mozzanatok egységét képviselő szemléletet elválasszuk az esztétikától. (Vö. Werner STRUBE, *Die Entstehung der Ästhetik als einer wissenschaftlichen Disziplin = Scientia Poetica: Jahrbuch für Geschichte der Literatur und der Wissenschaften*, hg. Lutz DANNEBERG u. a., Bd. 8 [2004], 1–30, itt: 29–30. Shaftesbury és Hutcheson *moral sense*-elmélete és a 18. századi „antropológiai esztétika” összefüggéséről lásd Ernst STÖCKMANN, *Anthropologische Ästhetik: Philosophie, Psychologie und ästhetische Theorie der Emotionen im Diskurs der Aufklärung*, Tübingen, Niemeyer, 2009, 17, 65, 177.)

Nem egészen meggyőző a Winckelmannra tett Shaftesbury-hatást evidenciaként kezelő fejezet (147–151) sem, pedig a gondolatmenet egy fontos láncszeméről van itt szó, tekintettel a Kazinczy számára hagyományosan meghatározónak vélt, bár filológiailag nehezen megragadható Winckelmann-élményre. Itt a tét a fenséges (statikus, szellemi, komoly) szépség, valamint a gráciás (dinamikus, érzéki, játékos) szépség egyveleg-szerű együttállásának felmutatása: „modellalkotó sarkítással [...] azt lehet mondani, hogy a shaftesburyánus-

winckelmannianus élmény sajátos egyvelege szépségnek, fenségnek és gráciának; annak a szituatív idealitásnak, melynek megvalósulásakor egy esztétikai jellegű processzusban valamilyen harmonikus (mű)tárgy rabul ejt és emelkedett állapotba hoz” (151).

Ha azonban felütjük Winckelmannnak *A műalkotásokban levő gráciáról* szóló tanulmányát, akkor a fogalom olyan meghatározásait lelhetjük fel, amelyek a grácia jelentését ugyan a neoklasszicista fenség-képzethez közelítik, azonban szó sincs arról, hogy a kettő olyan „egyvelegget” képezne, melyben a grácia egyéni-irracionális, *tudom-is-én-micsoda*-jellegű fajtája is érvényesülne: „a grácia az, ami értelmesen tetszik”; „a grácia az egyszerűségben és a lélek nyugalmában hat, a vad hév és a felzaklatott indulat elhomályosítja”. Winckelmann-nál a szépség iránti lelkesedés az értelem által kontrollált folyamat, melyet normatív ízlésítélet szabályoz. Mindezek alapján megítélésemben itt annak a szakirodalmi álláspontnak van több relevanciája, mely szerint Winckelmann grácia-fogalma inkább a kortárs grácia-elméletektől függetlenül jelenít meg egy antik emberi-művészeti ideált. (Ilse-Jutta SANDSTEDE, *Die Göttinnen der Anmut bei Wieland: Ein Beitrag zur Rhetorik der Aufklärung*, 1999, 138; <http://oops.uni-oldenburg.de/348/2/sangoe00.pdf>).

A kötet vitatható elemeinek tárgyalása után essen szó az erősségeiről. Bodrogi biztosan tájékozódik a hatalmas Kazinczy-szövegkorpuszban, jól ismeri és bőven kiaknázza az angol-skót felvilágosodásra, illetve annak 18. századi recepciójára vonatkozó magyar és külföldi szakirodalmat, továbbá eredményesen használja fel a hermeneutika és a társas nyelvészet elméleteit. A filozófiai-nyelvészeti-iroda-

lomtudományos diskurzusok egységben látásának képessége külön kiemelendő erénye a műnek. A kötet tartalmának részletes bemutatásától azért tekintek el, mert azt már megtették helyettem a műről eddig megjelent három (!) recenzió szerzői. (GRANASZTÓI Olga, *Kazinczy csiszolt arca*, reciti, 2013, <http://reciti.hu/2013/1596>; CZIFRA Mariann, *Bodrogi Ferenc Máté: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*, BUKSZ, 2013/3 (ősz), 268–270; BOLDOG-BERNÁD István, *Bodrogi Ferenc Máté: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*, It, 2013/4, 571–576.)

Összegezve kijelenthető: Bodroginak sikerült kimutatnia a Kazinczy-életműben egy olyan hagyományegyüttes meghatározó jelenlétét, melyet hazai viszonylatban eleddig – a magyar Shaftesbury-recepcióval először behatóbban foglalkozó Csetri Lajos nyomán – többnyire csak az Erdélyi Múzeum köre vagy Berzsenyi kapcsán emlegettünk. A Kazinczy-jelenség megértéséhez a csiszoltság hagyományának figyelembevétele véleményem szerint leginkább azáltal visz közelebb, hogy egyfajta magyarázatot ad Kazinczy művészetéhez való viszonyulásának viszszerően elmélet-előttés vagy elméleten túli jellegére. A Bodrogi által megnyitott nézőpontból ugyanis az esztétika alapkérdéseinek eldöntésére való képtelenség nem egyszerűen valamiféle reflexió deficit eredménye Kazinczynál, hanem a művészet élményközpontú megközelítéséből fakad, abból a tapasztalatból, hogy az esztétikum egy újabb tárgyával való találkozás entuziasztikus élménye bármikor felülírhatja, újrendezheti korábbi tudásunkat a világról és önmagunkról. Fontos felismerés, hogy Kazinczynak ez az igen modern (vagy annak tűnő) viszonyulási módja a művészetéhez egy jól körvonalazható, sajátos önkép alapjává válik.

Ezt a Kazinczy-képet rajzolta most meg számunkra Bodrogi Ferenc Máté, s ha ezt a portrét a továbbiakban kellő óvatossággal, a mindenkori elsődleges kontextus-

ra ügyelve mint a műértő Kazinczy egyik lehetséges önképét alkalmazzuk, akkor fontos orientációs pontra teszünk szert a Kazinczy-szövegek tengerén.

Fórizs Gergely

Babits Mihály levelezése 1919–1921

Sajtó alá rendezte Majoros Györgyi és Tompa Zsófia, Budapest, Argumentum Kiadó, 2012 (Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: Levelezés), 520 l. + 16 t. illusztráció.

Az új kötet minden olyan ismert levelet tartalmaz, amelyet 1919. szeptember 1-től 1921. január közepéig Babits Mihály írt vagy amelynek ő volt a címzettje. Kétszázharminc levél (és számmal jelzett levélhiány), jegyzetekkel, mutatókkal és egy (a tartalomjegyzékben nem jelölt) kép- és facsimile-melléklettel. Az első fénykép Babits Mihályt ábrázolja 1920 körül, az utolsó a költő és Tanner Ilona esküvői képe 1921. január 15-éről. A forradalmak lezárulta és következményeik – innen indul a kötet, ez adja egyik fő szövegét a levelezésnek, végül Tanner Ilona megjelenése és a vele kötött igen gyors házasság, s ezzel egy újabb Babits körüli szereplő kapcsolatbefolyásoló megjelenése jelenti a lezárást. Mind a közéleti, mind a magánéleti fordulópont kielégítő indok a levélfolyam tagolására.

Az első levél Szabó Lőrinc sebtében küldött, rövid üzenete, hogy Babits vigyázzon Kosztolányi Dezsővel, „*semmi erős kijelentést*” ne tegyen, „*amit fel lehetne használni*” ellene. „*Vigyázz, Kosztolányi most nagyon fel van paprikázva*” (2607. sz. levél). Vigyázni Kosztolányival, a baráttal, az ifjúkori intímus (levelező)baráttal, akivel – írásbeli nyomot is hagyva – kéjjel osztották meg, mennyire

idegenkednek Adytól, s mennyire féltékenyek is rá?! Igen, vele kell vigyázni, mert 1919 szeptemberétől az Új Nemzedék *Paradon* rovatának szerkesztőjeként és írójaként a '19-es eseményeket, a vörös terrort élesen kritizáló, nem egyszer antiszemita pozíciót vállalt. (Ha esetlegesen a névtelen, de neki tulajdonított cikkeket nem is ő írta volna, akkor sem kétséges, hogy az Új Nemzedék igencsak kurzuslap volt, az antiliberalis, antikommunista, antiszemita jobboldali radikalizmus orgánuma.)

A sorrendben következő tétel egy Szabó Dezsőnek szóló és a címzett által ösztetézett levél bonyodalmaival megvilágító üzenet. Babits nem kívánt csatlakozni ahhoz a társasághoz, az 1919 augusztusában létrehozott Magyar Írók Szövetségéhez, amely felajánlotta támogatását a Friedrich-kormányának, s ezt Szabó Dezső tudomására hozta. Szabó Dezső erre megfenyegette Babitsot, hogy amennyiben nem csatlakozik, minden erejével ellene fog fordulni (2627. sz. levél). 1919 kora őszen járunk. A Nyugat betiltás (függesztés?) előtti utolsó, dupla száma 1919. június 16.–július 1-jei keltezéssel jelent meg. A következő, ugyancsak összevont szám novemberi keltezésű. Ebben jelent meg Babits híres tanulmánya, a *Magyar*

költő kilencszáztizenkilencben. Fontosnak tartotta Babits, hogy lépéseit és álláspontját, mit tett '19-ben, mit nem, a nyilvánosság elé tárja. Emlékeztetőül az előző levelezéskötetre utalunk vissza. Már 1919 kora nyarán, látva a kommunista hatalomgyakorlás valóságát, a tömeges letartóztatásokat, a külföldhöz akart fordulni Schöpflinnel és Fenyő Miksával együtt. A Neue Freie Presse szerkesztőjének segítségét is igénybe akarták venni a terv megvalósításához, ő biztosított volna nyilvánosságot a deklarációnak, de a félelem meghiúsította azt: nem volt elég aláírója a tiltakozásnak, sem jobb-, sem baloldali emberek nem merték aláírni a terror nyomása alatt (lásd erről: JANKOVICS József, *Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, ItK, 105[2001], 183–213; valamint a „Mindenki újakra készül...”: *Az 1918/1919-es forradalmak irodalma* c. [szerk. JÓZSEF Farkas, Bp., Akadémiai, 1959–1967] kötetben közölt dokumentumokat).

Szabó Dezső nehéz eset volt. Már március végén zsarolta és fenyegette Babitsot, hogy engesztelhetetlen vörös ellensége lesz a folyóiratnak, ha nem ő írhatja a Tanácsköztársaságot köszöntő Nyugat-cikket (2472. és 2473. sz. levelek). Babits ellenállt Szabó Dezső önjelöltségének. Szabó Dezső most valóban Babits ellen fordult, aki nem akarta a Szabó-féle írószövetséghez való csatlakozását konjunkturális cselekedetként beállítani, azaz magyarázat nélkül nyilvánvalóvá tenni a forradalommal való szembekerülését. Kedve sem volt az ilyen fokú elköteleződéshez, amely abban is tetet öltött, hogy egy küldöttség személyesen is tisztelgett Friedrich István miniszterelnöknél. „Az én világnézetem a proletárdiktatúra alatt teljesen konzervatív irányba tolódott el. De úgy

látszik, a konzervativizmust nem egyformán értettük. A forradalmat az eszközök utáltatták meg velem: s ha a visszahatás ugyanolyan eszközökkel dolgozik, akkor ez csak folytatása a forradalomnak” – írta most, szeptember közepén Babits Szabó Dezsőnek; akkor, amikor már fogalmazta a *Magyar költőt*. Már május óta tudta Babits, hogy az *Az elsodort falu* kritikájára felkért Fülep Lajosnak rossz véleménye van a könyvről, s azt kézhez véve, olvasva, és tudva, hogy milyen erős vitába került Szabó Dezsővel, nem akarta a Nyugat újraindulását egy direkt Szabó Dezső-polémiával kezdeni. Ezért vállalta a konfliktust Fülleppel, hogy csak a következő számban hozza a regényről írott kritikát, ezzel is visszább szorítva a dinamikus, aktívan forgolódo és szereplő Szabó Dezsőt.

Babits 1919-es tevékenysége, a testületi névsorokban való szereplés, néhány publikáció és az egyetemi katedra visszatetszést keltett a hatalommal rendelkező hivatalosságban. Retorziók sora következett. A régi, konzervatív-liberalizmus világa a háborúval és Tisza erőszakos (egyben szimbolikus) halálával megbénult, elfogyott. Az új rend – a régi emberekkel persze – alakulóban volt. Nem tudta feltárni, megérteni és bevallani saját hibáit, miért vezetett az ország útja zsákutcába. A küszöbön állt az új békeszerződés. Bármilyen összeviaskodásokat is mutatnak a társadalom krízisjelenségei, a legutóbbi év eseményeiben részt vevők iránti gyűlölet a közös eredő. Babitsot is meghurcolják: szeptember 17-én érvénytelenítik professzori kinevezését. Beöthy Zsolt katedráját egyébként vonakodva foglalta el Babits. Nem volt doktorátusa, nem habilitált. Mivel pedig az új kinevezések valóban súlyosan megsértették az egyetemi autonómiát, s ezt Babits is tudta, ragaszkodott az írásos

kinevezéshez, testületi ülésekre csak ezután járt el, bár előadásait már megkezdte a papír kézhezvétele előtt. Kompetenciájához, elhivatottságához nem fért kétség. Most azonban fordult a kocka, és egy színttel lejjebbről, a Középiskolai Tanári Fegyelmi Bizottságtól jött értesítés a vizsgálatról. A megbélyegzés oka az egyetemi katedra elfoglalása mellett az Új Világban megjelent *Az igaz haza...* című írása. (Az Új Világ ifjúsági folyóirat volt, legalábbis ekként aposztrofálta a Haller István s. k. aláírásával ellátott fegyelmi határozat. Az ifjúság feltételezett „megrontása” mindig súlyosan esik latba.) Nyugdíjvesztésre ítélik, amit nem fogad el, s ezt kihívóan teszi, hiszen eddig sem vett fel nyugdíjat. Ezzel párhuzamosan futott egy másik fegyelmi ügy is ellene, a Petőfi Társaságban. Ez az eredendően „modern” társaság, a Kisfaludy Társaság akadémikus szellemétől kezdetben nagyon is különbözni akaró íróegyüttes alig két éve fogadta tagjai közé őt. Az akkor mellette voksoló huszonhét íróból most 21-en a kizárás mellett voltak, mindössze 4-en akarták, hogy Babits továbbra is a szervezet tagja maradjon. A kizárásról a napilapok is hírt adtak, a megszégyenítés – egyben bárki más, a megtorlásokban érintett megfélemlítése – nyilvános volt és sokakhoz elért. (Móricz Zsigmondot egyébként hasonló szavazati aránnyal zárta ki a Petőfi Társaság.) Nem vette könnyedén Babits a történeteket, látjuk Csinszkanak írt leveléből: „Barátaim ugyan voltak oly kedvesek, s értesítettek a Petőfi társaságból való kidobatásomról. Ennek én még inkább örülnék, ha itt Szekszárdon eleven példákön nem látnám: mit jelent ez a mai »intelligencia« többségének szemében. De nem érdemes erről beszélni sem. Az emberek most alaposan bosszút állnak rajtam azért mert egy pillanatra

kénytelenek voltak különbnek elismerni. Képzelem, Pesten is azóta mennyit mocskoltak, gunyoltak, lesajnáltak, »megbocsátottak« [...] lassankint annyi mocskok tapad rám, hogy nem szégyellek semmit, sőt magam keresem a piszkot és mikor végére érek a vesszőfutásnak, akkor visszafordulok és újra átmegegyek a vesszők között... [...] Harcolni nem tudok ezzel a csöcseléssel, és védtelenül vagyok kiszolgáltatva barátaimnak akik nem tudják, ki vagyok, és ellenségeimnek akik nagyon is tudják... Bánom is én.” (2672. sz. levél.) Sokféle érzés keveredik Babits mondataiban, önérzet, büszkeség, dac, indulat és valami szégyen is.

1920 elején érkezik egy, az utókor számára azonosíthatatlan feladójú, aláírást nem tartalmazó, nem is rövid levél (2659. sz. levél), melyet némely (vélt?) tartalmi egyezés alapján a jelen kötet szerkesztői Szekszárdra datálnak, és szerzőjét azonosnak mondják az előző levelezéskötetben közölt 2592. sz. levél írójával. Ott annyit vall be magáról a levélíró, hogy „valamikor nagyon jó ismerőse volt az Ön szüleinek és Önt is kedves Öcsém nagyon szerette”. S azt is, hogy ő „egy nagyon öreg néni”. Az 1919. augusztus 1-jén kelt levél figyelmeztetés: „Szeretem én Önt még most is, minden tévedésével együtt, csupán arra kérem, hogy ne tovább!” Konkrétumokat nem tartalmaz a levél, nem fedi fel, mit tart „tévedésnek”. Az általánosságban mozgó figyelmeztetés jöhet akár egy igazi idős nénitől is, de érkezhét valamely közeli ismerőstől, aki mintegy álnévként használja a névtelenséget. Még azt is meg merném kockáztatni, hogy valamely közvetlen családtagtól, vagy annak megbízásából. Az 1920 elején érkező levél szerzőjét nem tartom azonosnak az imént említett levéllel. A szöveg

ugyanis bennfentest sejtet, írója járatos az irodalomban, vagy legalábbis annak pletyka-közéleti vonatkozásaiban. „Holmi Déri [sic] Tiboroknak” – így, ezzel az ellenszenves, lekicsinylő többes számmal nevezi meg az író a levél – ad helyet a Nyugat, meg a „hazaáruló” Gellért Oszkárnak. Aztán „Babics [sic] elnyom minden kezdőt aki hozzá fordul segítségért, ha csak nem zsidó”. Vajon a Babits család közeli ismerőse ne írná helyesen a költő nyomtatásból is jól ismert nevét? A nevezett írók „az ország egészségét aláásták. Hát Önnek nem elég a pusztulás? Nem buktunk még eleget? Nem ábrándult még ki most sem a zsidából? Nem bántja, hogy senki sem szereti Önt? Hogy Önt csak per »zsidó lépcsőnek« hívják, mivel Ön olyan nagyon segíti a zsidókat az elő-rejutásban, a saját becsülete és presztizse árán emeli felfelé – »zsidó lépcső« – akire mikor elindult, azt mondták, hogy majd egy második Arany János fejlődik belőle – és mivé lett, – zsidó lépcső”. Babitsból a levélíró szerint kivezett „minden keresztény, magyar és úri érzés!”, aztán felszólítja, hogy „[r]övid idő alatt átformálhatná a Nyugatot is keresztény úri folyóirattá”. A Nyugatot támadó konzervatív kritikából ismert antiszemita, sértett magyarságból fakadó toposz. Ez volt és ez lesz a Magyar Kultúra, a Budapesti Hírlap, a Magyar Figyelő és több más orgánus, köztük napilapok (!) vezérszólama. A három (nyomtatott) oldalas (civil?) levél szinte retorizált, a harmadik (nyomtatott) oldalon átokként ismétlődik az antiszemita tiráda: „Mért szeparálják ott még most is zsidókat, valahogy be ne jusson közéjük egy keresztény, csak zsidó! zsidó! zsidó!” S mindez egyben a kommunistaság vádja is. Kosztolányi, a keresztény, antiszemita kurzuslap cikkírója a levélíró szerint

csak „lepel”, arra való, hogy a Nyugatot „szolid” lapnak lehessen nevezni. A levél egy szólama, hogy a „hazaáruló” Gellért Oszkártól hoznak – ízléstelen módon – „hazafias verseket” (GELLÉRT Oszkár, *Neuilly*, Nyugat, 1920/1–2). A Nyugat a további országrontás fóruma a levélíró számára, aki ezzel a fordulattal zárja levelét: „Legyen újra a mienk kedves fiam és ne vegye tőlem r^óssznéven, hogy mindezt megírtam”. Ki lehetett az akkor *tizenötezres* lakosságú Szekszárdon, aki ilyen alapossággal és mégis anonim foglalkozott a város szülőttével? A tintaírás alapján további utánjárás volna indokolt; és még mindig a tintaírásnál maradva, a két levél írásképeinek egyezéséről vagy eltéréséről egy szót sem közöl a jegyzetanyag.

Érte atrocitás a forradalom oldaláról is Babitsot. Két, Bécsből érkezett levél képviseli ezt a fajta indulatot és átkot. Mindkettőt nő írta, két feleség: Hevesi Gyuláné Stern Jolán, a népbiztos felesége és Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán, a „hi-éna” özvegye. Hevesi vegyész-mérnök volt, többszörös emigráns, 1938 és 1946 között munkatáborban raboskodott, utóbb akadémikus lett, és tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának. Első felesége Rothbart Irma volt, aki később Sinkó Ervin társa lett. Stern Jolán új, férjét féltő feleség volt, felfokozott indulata innen is eredhet. A levél válaszul születik a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* megjelenésére. Babits „mosakodásához” küldi a törülközőt, „»[a] költőnek«, aki sohasem alkotott. A költősége pedig ringyó finomkodásban csucosodik, miközben tehén módjára kérödzik.” A levél zaklatott, néhol majdhogynem összefüggéstelen. Írójáról keveset, sőt semmit sem tudunk, de a férje valaki volt. A másik levél ese-

tében mindkét személy érdekes, a férj is, a feleség is. Szamuely volt az akasztófák embere, a kegyetlenség ideológiai megalapozója és szimbóluma már 1919-ben és – okkal – máig tartóan az. Menekülésekor a határátlépés közben letartóztaták, osztrák területen; a helyszínen (1919. augusztus 2-án) öngyilkos lett. Szilágyi Jolán (1895–1971) grafikus volt, Kernstok és Rippl Rónai szabadiskolájában tanult. (A levelezéskötet feltételezi, hogy Kernstoknál együtt rajzolt, festett Csinszkával.) 1918-ban Bíró Mihállyal együtt alakított érdekvédelmi szervezetet a képzőművészek számára. 1959-ben jelent meg tőle egy erősen politikus hangvételű, igen erős karikatúra-album (*Karikatúrák*, Bp., Képzőművészeti Alap Kiadó, 1959). Levele ugyanolyan zaklatott, mint Hevesiné Stern Joláné, kézírása ezt jól mutatja. Indulattól vezérelt gyalázkodó levél ez is, friss özvegysége is motiválhatta. A megszólítás vehemens, vad tiráda: „Te felkínálkozó »senki által meg nem értett« szegény költő mimóza! magyarul írva mindenféle mázzal magát szépíteni akaró jellemtelen kutyadisznó!” Ez az utóbbi szó új sorban, középen kiemelve. Babits „strucc”, aki most „az esztétika homokjába” dugja a fejét. Finomnak akar látszani, „pedig gyöng[e] trottyos gyáva”. „Ah te kulturesszencia!” – kiált föl Szilágyi Jolán. S a lezárás: „A te hires »elefántcsont toronyod« börtönöd lesz s soha ki nem kerülsz belőle gyávasággal magad itéled magadat Örök fogságra!!!!!!!!!!!!!!” (Így, 13 felkiáltójellel!) De mindkét levél – íróik becsületére legyen mondva – névvel aláírt levél. Szilágyi Jolán levele végén egy rajz, a költő az elefántcsont toronyban, ahova létrán mászott föl (írónia!). A toronyból egy piros-fehér-zöld zászlót tart ki, térdel, a torony tetején a kettős kereszt.

A tornyon kívül egy fotel, ami – rá van írva – a vörös katedrát ábrázolja, és egy felirat: „Itt ült Babits!” A három levél egymás mögé sorolódik a kötetbe, s ez a véletlen is jelzi, nem voltak könnyű napjai Babitsnak.

A magyarázkodás, de legalábbis az erőteljes öndefiníciók ideje ez. Babits manifesztuma nyilvános, a kényszerű szünet után nyitó Nyugat vezető anyaga. De a hozzá fordulók is szükségét érzik magyarázatnak, önjellemzésnek. A kifejezetten ezért íródott levelek közül az első említésre méltó Rupprecht (utóbb, 1923-tól Marconnay) Tibor költő levele 1920 nyaráról (2745. sz.). Az 1896-ban született Rupprecht is ellentétekben gondolkodik, az egyik pólust Babits, a másikat ő maga képviseli. Egy beszélgetésüket folytatja – az előzményekről az olvasó nem tudhat meg semmit. Vita lehetett köztük, méghozzá a személyiséget is megmutató vita, nem pusztán szakmai beszélgetés. A visszautalás teszi ezt nyilvánvalóvá, amikor a fiatal költő így fordul Babitshoz: „...átláttam az ön nagy diszharmóniáját és céltalan útját. [...] Önről [...] nem hiszem hogy igazán nyugati.” Majd rátér kettejük különbségére. Az ifjúság valamit akaró, magában bízó önkifejezése ez: „tudom magamról, hogy én egyesíteni fogom magamban a kontemplatív és az előretörő költő tulajdonságait és ezeket harmonikusan fogom hatalmassá tenni mint ahogy D’Annunzio harmonikusan akarja hatalmassá tenni minden költő alkotásában az Igazságot és a Szépséget.” Majd ostorozni kezdi Babitsot és az általa szerkesztett Nyugatot is. Megengedi: lehetséges, hogy Babitsnak igaza van és „a reflexiv költő az igazi”, bár ő nem hiszi. „A hangos költészet igenis magyarabb, mint a halk és az enyém is magyarabb

mint az Öné. Ami a Nyugatot illeti eny-nyit kell megjegyeznem: A céltalanság egész bizonyosan minden gondolkozó egyén tragédiája de még a céltalanságban is kell bizonyos céltudatosságnak lennie. Ezzel szemben a »Nyugat« kultuszt csinál a céltalanságból. Ez – tessék elhinni – a zsidó szellem jele. Csak a zsidó hirdetheti ezt annyira mint a Nyugat, azért hogy aztán zavarosban halászhasson. Csak a konfuziót akarják – a konfuzióért – nem pedig a felül kerekedő világosság kedvéért. A zsidó ősidóktól kezdve nem csinálta a történelmet hanem a konjunkturához alkalmazkodott, simult. [...] Ez az *alkuszok* és a *börzespekulánsok* teremtése ez az Estben és a Nyugatban is gyakran hirdetett szellem. Beteg és durva *emberek*, egy beteg és durva emberiség szelleme, egy kapitalista emberiség szelleme. [...] Önt pedig [...] sajnálom mivelhogy épp úgy mint Ady Endre a zsidó kapitalisztikus gondolkozás hálójába került és azok képviselnek minden sajgást, minden hitet minden szeretetet és finomságot hogy fölhasználják hogy csináljanak belőle moslékot – hogy föltálalják – a disznóknak, hogy csináljanak maguknak programot! Életet... Én pedig hirdetem nekik a Halált!” Ifjúi hév (két év múlva Kosztolányi a *Túláradó élet* címen ír róla a Nyugatban [1922/7]), de tudjuk, hogy Marconnay megőrizte ezt az irányt, és mint jobboldalit, 1945 után hátra szorították az irodalmi életből. (Nem egészen függetlenül a Magyarország elnöke-vezérigazgatója, főszerkesztője és felelős kiadója, virtsologi Rupprecht Olivér működésétől, aki a recensens tudomása – és a *Magyar család-történeti adattár*, <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=18316>; letöltés: 2014. aug. 3. – szerint Marconnay Tibor testvére volt.)

A másik ilyen, erősen öndefinitív levelet Dóczy Jenő írta Babitsnak 1920 decemberében. Dóczy – az Ady-Múzeum füzeteinek egyik szerkesztője – lényegében irodalmon kívüli életet élt, civilben mezőgazdasági szakíró volt. A levél ismét egy (kávéházi, asztal fölötti) a levélíró részéről visszafogott vita folytatása, írásban. Kikéri magának Babits szenvedélyes letorkolását. Saját renoméjáért emel szót. Agresszivitást érzett Babits részéről, Szabó Lőrincről „csipkelődő megjegyzéseket”, „célzatos mosolyokat”, „asztalfölötti sugdósásokat”, „winkeket” kapott, hallott, érzékelt, s ebből olyasmit sejt, „hogy önök engem holmi álarcos, befelé fordított jelenvényű keresztes vitéznek, sunyi kétszínűsködőnek opportúnus konjunkturaembernek tartanak, akivel szemben némelyikőjük rezervált bizalmatlansággal, Ön pedig – impulzív természetének megfelelőleg – agresszív modorral viselkedik.” Mindezek álláspontja, világnézete rögzítésére készítetik, azért, mert fontos számára, hogyan vélekedik róla Babits. „*Elméletileg* a liberalizmus föltétlen híve vagyok” – írja. Csakhogy a saját szabadság korlátozza a másik emberét és fordítva, s ebből fakadhat a félreértés: a másik meghallgatása, az „immunis álláspont” gyanúsításokra készítet. „Megtörténhetik, ha egy konzervatív embert sokra becsülsz, a liberálisok konzervatívnak, kurzuslovagnak, s vice versa, ha pl. Ignotusról nagy méltánylással beszélek, zsidóbarát radikálisnak minősítenek.” Nem volna olyan fontos Dóczy önmagában, de nagyon jól jelzi a kor vitáit, egymás kölcsönös méregetését. Milotayval is ült egy asztalnál a Centrálban ezekben a napokban. Milotay ekkor ismét, már másodszor az általa alapított Új Nemzedék szerkesztője (s ekként Kosztolányi főnöke!), bár éppen

ekkor megváltak lapjától és újat indít, a Magyarorságot. A lap mögött ifjú gróf Andrássy Gyula állt, az Új Nemzedék ekkor legitimista orgánus volt. Milotay innen indul gyorsuló léptekkel a szélsőjobb felé, s lesz Gömbös (Új Magyarország), majd Imrédy híve. De már ekkor, 1919–20-ban is élesen zsidóellenes volt, kevésnek találta a numerus clausust, ebből az alapállásból kelt ki ellene. Nehezen rekonstruálható szellemi konglomerátum, helykeresés, de korszakjelző. A mikrotörténelem módszerét kívánja a viszonyok szétszalazása, sok forrást kell(ene) egymásra vetíteni, hogy élesebb és pontosabb képet kapjunk. Dóczy egyébként majd komolyan leteszi a voksát Ignotus mellett, amikor közli az *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége* című írását (Nyugat, 1924/23). De még vissza kell térnünk a levélhez. Felhívja Babits figyelmét az Új Magyar Szemlében júliusban és augusztusban megjelent cikksorozatára, melyben méltánylással ír Babitsról, Móriczról, „de Szabó Dezsőről is, akit én értékes egyéniségnek tartok minden nagy fogyatkozása dacára, sőt Ignotusról, Szomorrról és Szép Ernőről is. Azt hiszem: a kurzus delén ép ezekről olyan hangon írni ahogyan én írtam, nem csekély <elfog> erkölcsi bátorságot jelentett” (2809. sz. levél).

A kurrens események, reakciók sorában találunk még egy-két igen erős korjelzést. Komjáthy Aladár kifakad Babitsnak, mit tapasztal: „Mi most mind csak azt látjuk, amit a háború és az emberek végtelen örjögése, a materiáliákban rombolt le, de azt a névtelen rombolást, ami a lelkekben ment végbe, nincs aki számon tartaná” (2675. sz. levél). Szabó Lőrinc 1920. február 28-án írja, „[o]lyan vacak a világ: most is a Centrálban alig ég a villany. Délben is elkéstek a déli lapok,

mert a villanytelepben baj van”. És hozzáteszi, milyen jó, hogy a február rövidebb hónap, kevesebbet kell spórolni (2678. sz. levél). Babits írja Csinszkanak 1920 májusában: „[r]eám nagy idők járnak, de iparkodom katonásan tulgázolni rajtuk” (2733. sz. levél). Meglepő, hogy milyen kevés szó esik a békeszerződésről! Zsolt Béla ír Aradról még 1919 őszén, aggódva emlegetve a „rettenetes négy hónapot”, és magukra vonatkozóan csak annyit ír: „várunk, várunk”. De 1919-ben még lapot tudtak alapítani, a Nadányi Zoltán nevével jelzett Tavaszt. Rövid életű lap volt, 1920-ban el is hallgatott. (A másodlagos források ellentmondó adatokat közölnek a folyóiratról. Az *Új magyar irodalmi lexikon* Tabéry Gézátt nevezi meg szerkesztőként, e levelezéskötet összeállítói a jegyzetek között Nadányit említik. A levél fejléces papírja viszont főszerkesztőként Zsolt Béla nevét közli. A részletekben lakik az ördög, a magyar sajtótörténet adósságai egy ilyen apró részletnél is kivilágoznak.) A Keletmagyarország, az Erdélyi Magyar-Székely Szövetség hetilapjának, szerzereti közlönyének szerkesztősége kéziratért fordul Babitshoz, elkeseredetten, az „oláh bocskorokra” és az elszakítás okozta károkra erősen panaszkodva (2807. sz. levél). A legkülönösebb megjegyzést a jegyzetek között olvassuk, egy Babitscsal készült, a Virradatban megjelent interjúban. Babits ezek szerint azt nyilatkozta volna: „Minden jó irodalom irredenta-irodalom, mert mutatja, hogy a magyarság van és méltó arra, hogy legyen” (2748. sz. levél). Nem tudjuk, ezt mondta-e pontosan Babits, hiszen mai tapasztalataink alapján is gyanakszunk, hogy sok múlik az újságon, különösen egy ilyen apró, „mi készül az irodalomban” című „kis színes” körkérdés esetén. A rengeteg jegyzet között jó lett

volna arra vonatkozó nyomozással is találkozni, hogy az *irredenta* használata miként változott, használta-e Babits másutt az olasz eredetű, már a Monarchiában is ismert, alkalmazott fogalmat.

Babits magánéletében két fontos esemény történik. Az eltávolodás Csinszkától (vagy fordítva, Csinszka eltávolodása a költőtől), Csinszka váratlan férjhezmenetele Márffy Ödönhöz. Ady Endre özvegye saját maga jellemzi kapcsolatukat őszintén, rögtön visszavéve ezt a fajta őszinteséget és mórifikálásra váltva: „Itt nem egy asszonymnak és egy Költőnek – egy nagyon nagy Költőnek van a többé kevésbé mindég zavaros és izléstelen találkozásáról szó, – de két drága, – bolond, hajszolt és meggyötört gyerekek a természetes összetartozása.” Ez még 1919 december közepe táján kelt levél, az aláírás még ez „[k]is lányod Csinszka” (2646. sz. levél). Volt ennél is frivolabb elköszönés Csinszka részéről, nem sokkal korábban még ezt írta: „kis lázadó rabszolgád”. Babitsot úgy aposztrofálja, mint aki „első” az „Ady sok és sokféle barátai között aki helyt állt[ál] érte” (2681. sz. levél). Ugyanitt megemlíti a Virradat egy glosszáját, mely szerint „csúnya és igazságtalan dolog volt a zsidóbarát Ady Endrét temetni Jókay mellé mikor ott a nemzeti irányt oly hiven és maradandóan képviselő Pósa bácsinak lett volna a helye”. Itt említi először Márffy, aki az egyetlen Babitson kívül, akit „nem tudok mértékkel mérni – a legjobb barátom. Okos, csöndes, jó izlésű – kinek a hideg tartozkodasan [!] túl meleg, egyszerű és mély a jósága”. Augusztus 20-án bejelenti Babitsnak a házassága tényét. A házasság gyors volt, de annyiban legalább nem váratlan, hogy Csinszka Kernstoknál rajzolt, némelyek szerint Márffy is korrigálta rajzait, és a festő ismerte és szerette Adyt.

(Csak a költő társaságát nem.) Mindössze másfél évvel Ady halála után ez a házasság mégis afféle eldobott özvegyi fátyolnak számított.

Ennél is meglepőbb volt Babits házassága. Mindössze két hónappal a megismerkedés után vette feleségül Babits Tanner Ilonát. A kapcsolat körül sok a legenda. Szabó Lőrinc ún. *Kisnaplója* bőven ad felvilágosítást nemcsak a házasságról, de a Babits–Csinszka viszonyról is, amit a közeli barátok nem néztek jó szemmel. Szabó Lőrinc is azt írja Csinszkáról, hogy „örült hisztérika”. Azt is, hogy a korábban említett két levelet, a Hevesi Gyula feleségétől és Szamuely özvegyétől érkezőt Schöpflin, Komjáthy Aladár és a fiatal költő is közöltetni akarták Babitscsal a Nyugatban. Ez már a források egymásra vetítése, szembesítése. Hogy Tanner Ilona milyen mértékben volt Szabó Lőrincé (a menyasszonya volt-e valóban, vagy csak ágyasa), csak az egykor jelenlévők tudhatják biztosan. Szabó Lőrinc maga is utal rá, hogy „el kellett kezdeni a hozzám való kapcsolat kódosításához, átmagyarázásához” (2830. sz. levél jegyzete). De Tanner Ilonával véglegesen új szereplő költözött Babits életébe, Babits költészetét, irodalmi kapcsolatait és a Nyugat szerkesztését is befolyásoló személy.

Recenzióm a levelek felvetette tartalmi kérdésekre összpontosít. Szakmai vitám a jegyzetek némelyikével, illetve a jegyzetelés elveivel van. Az évtizedekkel korábbi kritikai kiadások – mint például a Mikszáth-kötetek – jegyzetei olyan normatív módon, semleges tónusban fogalmazódtak, ami nem vetette fel a jegyzetelők kompetenciájának kérdését. Itt sok kérdése van az olvasónak. Fontos és tárgyyszerű információk sokaságát kapja. De aztán egyszerű csak azt olvassa Szép Ernő neve

mellett, hogy „költő, író, *sanzonszerző*” (kiemelés – Sz. Á.). Igen, írt sanzonokat Szép Ernő, de ez talán kevésbé releváns ebben a kontextusban, és kissé lebecsülő is. Aztán feleslegesen megmagyarázzák neki, hogy hol fekszik Frankfurt és milyen város, vagy a Krím-félszigetről kap információt. Azt is rendre tudatják, hogy a Centrál egy kávéház volt. A finomkodásra is van példa, amikor egy jegyzetben azt írják Csinszkaról, „a hölgy”, másutt a feleséget hitvesnek mondják. A Csinszka–Márffy nászútról szóló jegyzetben is komikus, amikor ahelyett, hogy azt írják: Márffy ott is dolgozott, az áll a magyarázatban, hogy Kernstok műtermében „Márffy a művészetének is hódolt”.

Egy lényeges hiányra vártam volna magyarázatot, ez pedig a Nyugat 1919-es szünetelésének „titka”. Gál István magisztrális Babits köteté tartalmaz egy feltételezést, hogy a szünetelést Pogány József „drámairói vérszomja” okozta volna, bosszúja, amiért Fenyő Miksa a Nyugat 1919/11. számában levágta *Napoleon* című drámáját. (Vö. GÁL István, *Babits legtevékenyebb korszaka: Babits a 133 nap alatt: Tények és adatok = Babits Mihály: Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, összeáll. GÁL Ágnes, GÁL Júlia, Bp., Argumentum–OSZK, 2003, 277.) Mindenesetre érdemes lett volna levéltári adatok után is keresni, vajon mi volt a valódi oka a Nyugat átmeneti elhallgatásának, ha egyszer a Szellemi Termékek Országos Tanácsa és a Közoktatásügyi Népbiztosság valóban

a Mát és a Nyugatot jelölte ki a kömmün hivatalos szépirodalmi lapjainak. Nem mellékes kérdés, a folyóirat szerkesztője éppen Babits Mihály volt. A szakirodalomból is hiányzik egy fontos mű, Dr. Váry Albert koronaügyész-helyettesnek 1993-ban újra kiadott könyve. *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című 1922-es kötet hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján készült, hozzátartozik a megvilágító művekhez. A kötetet jegyző fiatal irodalomtörténészek láthatóan törekedtek a történelmi háttér megértésére. De tájékozatlanságra mutat például az a jegyzet, ahol Kármán Tódornak a Tanácsköztársaság utáni bukásáról van szó. Kármán történetesen *visszament* Németországba, ahol 1906-tól a göttingeni egyetemen dolgozott, „privát docensi” státuszban, aztán 1913-tól az aacheni Aeronautikai Intézetének élén. Távozása tehát merőben különbözött a legtöbb emigránsétól. Végül pedig szeretnék egy üzenetet címezni a kiadónak is. Az ilyen, oszcilláló olvasásra készülő kötet, amely kifejezetten felhív a főszöveg és a jegyzetek közötti folytonos oda-vissza lapozásra, megérdemelt volna egy (vagy inkább két) könyvjelzőt!

A kötet egyebekben rendkívül fontos; jó, hogy a levelezésfolyam ismét lépett egyet előre. A levelek nagyban hozzájárulnak a korszak megismeréséhez, s a szóhasználat – akár a címzetté, akár a levélíróké – visszaidézi a korabeli viszonyokat. Adott esetben akár többet is elmondanak, mint a nagy összefoglaló művek.

Széchenyi Ágnes